

A. Vaarman - J. Kross

TALLINNA
PROLETAARSE
TEATRI AJALOOST
I

2-42395

ALMA VAARMAN
JAAN KROSS

TALLINNA
PROLETAARSE TEATRI
AJALOOST

I

EESTI NSV TEATRIÜHINGU VÄLJAANNE
1957

2

Tartu Riikliku Olikeeli
Raamatukogu

42395

E e s s õ n a k s

1. märtsil 1955. a. maeti Tallinna Rahumäe kalmistule omaaegne Lutheri vabriku tööline Aleksander Rehe.

Kui 1908. a. Julius Rossfeldti juhtimisel alustas pidevat tegevust Lutheri Rahvamaja töölisnäitering, oli Aleksander Rehe üks selle näiteringi entusiaste. Aleksander Rehe oli üks neist, kes esimese töölisnäiteringi traditsioone jätkasid «Valvajas». Tema matus tõi kokku inimesi, kes polnud aastaid üksteist näinud.

Vana võitluskaaslase matuste järel küpses allesolejail veendumus, et on viimane aeg päästa seda mitmeti huvitavat ja kodanliku teatri ajaloo poolt «unustatud» tööd, mille keskuseks oli kunagine Lutheri «teemaja» ja mille hingeks oli Julius Rossfeldti äärmiselt mitmekülgne isiksus.

Poole sajandiga on asjaosaliste read kahetsusväärselt hõrenenud ja tohutu hulk isiklikke mälestusi paratamatult tuhmunud. Järgnevad leheküljed on katseks tutvustada Lutheri Rahvamaja näiteringi tegevusperioodi aastail 1908—1914. Autorid on püüdnud tuletada kogutud materjalist esialgseid järeldusi ja hinnanguid, mis loodetavasti kinnituvad seda enam, mida ulatuslikumalt koguneb vastavat dokumentaalset ja suulist faktimaterjali.

Sellepärast loodavad autorid käesolevale lisandada ülevaate näiteringi hilisemast tegevusest ja on tänulikud kõigi asjasse puutuvate materjalide ja näpunäidete eest, mille saamist nad loodavad nende lugejailt.

Olgu siinkohal öeldud siiras tänu Lutheri Rahvamaja näitlejale Rosalie Tomsonile, Julius Rossfeldti lesele Berta Jansonile ja tütrele Leida Rossfeldt-Hermanile ning Julie Pöögelmannile nende poolt autoreile osutatud abi ja kõigi sõnaliste ning dokumentaalsete materjalide eest. Nendeta poleks käesoleva ülevaate valmimine võimalik olnud, sest ühe autori isiklikud mälestused Julius Rossfeldtist ja tema tööst poleks olnud selleks küllaldased.

Autorid

Tallinnas

1. juulil 1957

I peatükk

TALLINNA TÖÖLISKOND JA LAVA ENNE JA PÄRAST 1905. A. REVOLUTSIOONI

Revolutsioonieelse veerandsajandi jooksul tõusis Tallinna elanike arv 50 000-lt 1880. a. 90 000-le 1905. a. Kahekümne viie aastaga oli linna elanikkond seega kasvanud 80 protsenti.

Tööstustöölisi oli 1880. a. Tallinnas vaevalt tuhat. 1905. a. oli Tallinnas aga juba ainuüksi suurtööstuse töölisi üle kaheksa tuhande. Seega kasvas tööstustööliste arv linnas sama ajavahemiku jooksul enam kui kümnekordseks, nende osa linna koguelanikkonnas tõusis aga kahelt protsendilt 1880. a. vähemalt viieteistkümnele protsendile 1905. a.

Vaadeldavail aastail toimus jõudsamini kui kunagi varem senise kaubandusliku ja käsitöise Tallinna industrialiseerumise protsess. Niisuguse nihkega linna majanduses kaasnes muidugi niisama kiire proletariseerumine linna elanikkonnas. Selle protsessi intensiivsus väljendub selgesti üksnes arvulisiski andmeis. Ent aina kasvavas tööliismassis toimus samal ajal ka sügav kvalitatiiivne muutus. Tsaari-Venemaa ja eriti Peterburi tööliste klassiteadvuse ja revolutsioonilisuse areng haaras varakult kaasa ka tol ajal suhteliselt arenenud tööstusega Baltimaad. Mee- nutagem selle arengu jõuliste väljendustena kuulsat Kreenholmi streiki 1872. a. ning hilisemaid suuri streike Kreenholmis 1882. a. ja terves reas vabrikuis aastail 1897—1900.

Sajandivahetuse paiku oli Tallinn oma tööstusettevõtete ulatuselt möödunud Narvast ja muutunud siis ka Eesti tööliisliikumise keskuseks. Edasi oli aastail 1901—1903 nimelt siin pandud M. I. Kalinini poolt alus marksistlikele töölisringidele. Kõige selle tõttu läks Tallinna tööliiskond 1905. a. revolutsioonile vastu niisugusel võitlusküpsuse ja organiseerituse tasemel, mis ei jäänud maha teiste tsaari-Venemaa tööstuslinnade omast.

Välja arvatud proletariaadi poliitilised ja vähesed professionaalsed organisatsioonid, püsisid samal ajal kõik kultuurilised ja ideoloogilised võtmepositsioonid linnas endiselt kodanluse käes. Üheks selliseks linna sotsiaalses palges toimunud muutusi alles ignoreerivaks kultuuriteguriks oli ka Tallinna lava.

Eestikeelse näitemänguga tegeles sajandivahetusel Tallinnas ainult paar-kolm asjaarmastajate näiterühma. Silmapaistvamad neist olid reaseltside poolt loodud ja sel ajal õige juhusliku ning voolava koosseisuga lavakollektiivid «Estonia», «Lootuse», «Pandorini» ja Tallinna Karskuskuratooriumi juures. Juhuslike jõududega neist näiterühmadest korraldas aeg-ajalt mõne näiteõhtu ka karskusselts «Valvaja».

Kõigi mainitud organisatsioonide liikmeskonnas olid mõnevõrra esindatud ka töölised. Seltside liikmeskondade põhimassil oli aga ilmselt väikekodanlik värving. Esmajoones oli siia koondunud väikesi majaoomanikke, pisipoodnikke ja ettevõtjaid-käsitöölisi. Intelligents oli seltsides esindatud peamiselt kooliõpetajate ja ametnike näol. Veel kõrvalisem kui seltside üldliikmeskonnas oli tööliste osatähtsus nende juhtivate organite koosseisus — seltside eestseisused koosnesid peaaegu puhtal kujul väikekodanluse ja kodanluse esindajaist.

Sellele vastavalt olid 1865. a. asutatud «Estonia», 1877. a. asutatud «Lootus» ja 1902. a. asutatud «Pandorin» Tallinna väikekodanluse kooskäämise kohtadeks, peoõhtute toimumise paikadeks, seltsiliikmete ja nende tuttavate poolkinnisteks napsitamislokaalideks ja kaardi- ning lotomängu-põrguteks. Veel sajandi lõpul oli enam-vähem sellele vaimule vastav ka kogu neis seltsides harrastatav lavatöö. Muidugi, näitemäng oli seltside tegevuse kõige «kultuuralisem» liin. Nagu ütleb Jaan Kärner oma raamatus «Eesti näitelava 19. aastasajal»¹, oli selle näitemängutegemise ülesandeks «seltside ümber koondunud «rahvast» — tõusvat eesti linnakodanikku — näitemängu abil õpetada ja kasvatada».² Õpetamisfunktsiooni kõrval oli siin aga tõeliselt tähtsamaks ikkagi lihtsalt lõbustamisülesanne. Kasvatustlik moment, kuivõrd teda selles tegevuses sisalduski, piirdus raamidega, millised talle seadis seltside ühiskondlik olemus: välise kasvatuse osas sai siin juttu olla ainult teatud kadakasliku hõnguga kommetekoolist, sisemise, ideoloogilise mõju osas aga üksnes samasuguse elukäsituse populariseerimisest.³ On selge, et proletariaadi seisukohalt oli esimene kõrvalise tähtsusega, teine aga otseselt õhtlik.

¹ Jaan Kärner, Eesti näitelava 19. aastasajal, Tallinn, 1923.

² Samas, lk. 10.

³ «Lootuse» seltsi 60-ndale aastapäevale pühendatud kirjutises märgib «Uudis-leht» nr. 52. 14. märtsist 1937: «Klubielu arendamisele pandi seltsis suurt rõhku. Ülelinnalise kuulsuse omasid seltsi tantsuõhtud, või tolleaegse nimetusega «Soi-ree'd». Seltsi juhatuse valis ametisse erilise tantsumeistri, kelle ülesandeks oli valvata, et õhtutel ei sünniks midagi peene tooni vastu. Tantsuõhtutele pääses ainult kindlaksmääratud riietuses — mustas sabakuues. Säärsaabastega ja ilma kaelasidemeta oli sissepääs igaühele suletud.

Tantsu juures kõik mehed pidid kandma valgeid kindaid. Kord tantsinud keegi seltsi liige paljaste kätega. Kohe oli jaol tantsumeister märkusega. Teine

Karskusseltsina erines 1898. a. asutatud «Valvaja» teistest seltsidest küll mõnevõrra oma eesmärgilt ja sisemiselt õhkkonnalt, oma sotsiaalselt palgelt aga kuulus ta nendega põhiliselt ühte rivi. Sama kehtib ka sellega «Valvaja» ja Karskuskuratooriumi näitemänguliste ürituste kohta.

On selge, et ideoloogiliselt väikekodanliku nähtusena seisis seltside lavategevus ka kunstiliselt üpris madalal tasemel. Üldiselt viljeldi siin samu «kunstitraditsioone», mida oli Tartus oma langusperioodi jooksul esindanud Wiera teater, s. o. pseudoromantikat või janti. Erinevus oli vahest ainult selles, et Tartu lava oli tänu oma kauaaegsele tegevusele omandanud selles laadis isegi teatava meisterlikkuse, kuna Tallinna nooremail ja juhusliku koosseisu ning juhtkonnaga näiteseltskondadel seegi puudus.

Muidugi takistas seltsilavade ideoloogilist ja kunstilist arengut omalt poolt ka see range kitsenduste ja järelevalve süsteem, mille varal tsaarirežiim püüdis ennetada võimalikke pahempoolsuse ja rahvuslikkuse avaldumisi laval. Seltsid, olid nad oma ühiskondlikult palgelt kui lojaalsed tahes, pidid näitemängu harrastamiseks hankima kubernerilt sellekohase loa. Ka vastava loaga varustatud seltsid pidid oma näiteringide tegevuse täpselt kohandama «Eesti asjaarmastajate näiteringi põhikirja» kui kehtiva normaalpõhikirja nõuetega. Olgu selle põhikirja tekstist toodud siin tõlkes mõned iseloomulikumad väljavõtted.⁴

Põhikirja esimese paragrahvi juurde kuulus neli karakterset märkust:

Märkus 1. Dramaatilisi ettekandeid, kontserte ja ilulugemisi ei tohi korraldada muidu kui ainult kohaliku politseiülemuse igakordsel erilisel loal. Esitada võib ainult neid näitemänge, mis on lubatud Triikiasjade Peavalitsuse juures asuva lavatsensuuri poolt, ja sealjuures ilma igasuguse kõrvalekalldumiseta tsensuuri poolt heakskiidetud originaalist.

Märkus 2. Ringi komitee on kohustatud õigeaegselt informeerima kohalikku politseiülemust kõigist korraldatavaist kokkutulekuist ja üldse jälgima vastaval alal üldiselt kehtivaid ja harilikke määrusi.

aga vastas, et ega mul külm ei ole, et peaksin kindaid kandma. Selle märkuse eest saadeti mees saalist jalamaid välja.»

Vrd. ka «Päevaleht» nr. 52, 2. (16.) märtsist 1912., kirjutist «Saksa selts see «Pandorin»: «Nelja äeva õhtul tahtsivad «Pandorini», kus seekord täie auruga «Lotti» mängiti, mõned maamehed, kes kained ja oma pühapäeva ülikondades olivad, sisse minna, kuid nad ei teadnud, et «Pandorin» sakste selts on, kuhu ainult triikpesu-kandjad herrased sisse võivad pääseda, mitte aga maamehed, pealegi kus kahel nendest säärega saapad jalas olivad, mida seltsi teener koguni lubamatuks pidas ja — nad saadeti tuldud teed tagasi...»

⁴ J. Parmi, Eesti näitelava ajalugu, St. Peterburg 1904, Lisa. Уставъ эстонскаго драматическаго кружка.

Märkus 3. Lavaletoodavate näitemängude afišid peavad olema õigeaegselt saadetud Trükiasjade Peavalitsusele.

Märkus 4. Politsei esindaja jaoks määratakse iga ringi poolt korraldataval avalikul õhtul sellekohane tugitool.

Põhikirja paragrahv 4 aga määras, et

*Sõnavõttud ringi liikmete üldkoosolekul ja lavakomitee istun-
geil, samuti kogu asjaajamine selles komitees toimub ainuüksi
vene keeles.*

Juba sajandivahetuse eel hakkab Tallinna seltsides ilmne teatud sotsiaalse eristumise tendents. Samal ajal kui teised seltsid üldiselt säilitavad oma väikekodanliku palge, hakkab arenev kodanlus ja kodanlik eesti haritlaskond aina enam koonduma «Estonia» ümber.⁵ «Estonias» hakatakse osutama näitemängule teiste seltsidega võrreldes rohkem tähelepanu. «Estonia» näiteringi asuvad tööle sellised arenemisvõimelised näitlejad, nagu Aleksander Trilljäär, Theodor Altermann, Julius Rossfeldt, Betty Kuuskmann, Paul Pinna ja terve rida teisi. Kõige selle tulemusena kasvab «Estonia» lavakollektiiv nüüd kiiresti mööda teiste seltside omist, et juba 1906. a. kujuneda professionaalseks teatriks ja sellisena kodanliku eesti teatri üheks nurgakiviks.

Tallinna proletariaadile osutub see teater sisuliselt niisama võõraks või koguni võõramaks kui teiste seltside lavad. Oma arenevate lavatehniliste võimete ja võimalustega suudaks «Estonia» küll puhuti töölispublikut endale lähendada. Revolutsiooni künnisel ja revolutsiooni ajal teeb teater ka repertuaari valikuga sellesuunalisi katseid, kuid püsivat tulemust need ei anna. «Estonia» põhiline kodanlikkus on liiga ilmne. Ka Maksim Gorki «Põhjas» lavastamisega saavutatud ajutine populaarsus ei saa «Estonia» teatrit kui sellist töölispublikule omaseks muuta.

«Estonia» esilekerkimine toob kaasa paremate lavajõudude koondumise nimelt sinna. Teiste seltsilavade niigi kesine tase langeb selle tagajärjel veelgi. Samal ajal aga jätkub Tallinna tööliiskonna arvuline kasvamine ja veelgi kiiremini tema poliitiliste ja kultuuriliste nõuete areng.

1905. a. revolutsioon avab neile nõudeile lõpuks teostumistee. Kõigi tööliiskonna poliitiliste ja kultuuriliste vajaduste seas tõstab revolutsioon esile ka proletarise lava hädavajalikkuse.

Revolutsiooniline proletariaat vajas oma, proletariseid klassieesmärke teenivat lava kõigepealt selle tõttu, et olemasolevad lavad tema nõudeile ei vastanud: ta vajas oma lava kui ideoloogilist tribüüni.

⁵ Jaan Kärner, «Estonia» kuuskümmend aastat. Kroonika 1865–1925, Tallinn, 1925, lk. 32. Vt. ka H. Peets, «Estonia» teatri- ja kontserthoone ajalugu, Tallinn, 1938, lk. 8.

Neil põhjustel otsustab VSDTP Tallinna Linnakomitee 1905. a. oktoobris organiseerida «A/S Lutheri puidu- ja vineerivabriku» rahvamaja ja juurde töölise kultuuriklubi ja näiteringi.⁶

Selle ürituse otsene teostamine satub aga arusaadavalt põhjustel rahvamaja peremehe, Lutheri vabrikuvallitsuse vastuseisule. Viimane asub kõigi vahenditega takistama sõnalist kultuuritööd rahvamajas, sest «niisugustest kõnedest võida peagi ässitused tõusta».⁷

Revolutsiooni lüüasaamine ja sellele järgnev reaktsioon koos poliitiliste survevahendite äärmise teravnemisega teevad vastava organiseerimistöö esialgu võimatuks, kuid vajadus proletarse lava järele jääb püsima. Revolutsiooni kogemustega varustatud, võitluse käigus aina enam avardunud silmaringiga töölisi rahuldab seltsilavadel pakutav jantide või «muinasjutuliste ilunäituste» tüüpi repertuaar nüüd senisest veelgi vähem. Ajal, kus «kontrevolutsiooni pealetung oli käimas ka ideoloogilisel rindel», kus «esile kerkis kari moodsaid autoreid, kes «kritiseerisid» ja «tegid maha» marksismi, teotasid revolutsiooni ja irtitasid tema üle»,⁸ ajal, kus Stolõpini režiim vedas poomisnööri töölisliikumise kaelal, sellisel ajal vajadus proletarse lava järele mitte ainult püsis, vaid teravnes.

1905. a. revolutsiooni käik tegi laiadele töölishulkadele selgeks kahe suure ühiskondlik-poliitilise lõhe olemasolu. Esiteks said töölised revolutsiooni käigus praktiliselt ja lõplikult teadlikuks lepitamatust lõhest kodanluse, ka kõige liberaalsema ja progressiivsema kodanluse, ja proletariaadi vahel. Teiseks aga sai proletariaadile nüüd selgeks ka lõhe enamlaste ja vähemlaste vahel. Seda vere hinnaga saavutatud suhetesulgust pidi just proletariaadi kõige teadlikum, tõsirevolutsiooniline osa

⁶ Julius Rossfeldti Autobiograafia, tema lese B. Jansonini valduses.

⁷ Vt. «Päevaleht», 30. nov. (13. det.) 1905. Vrd. ka «Waatleja» nr. 27, 5. (18.) juunil 1906: «Lutheri vabriku söögimaja».

Pidu toimepanemise luba saamine vabrikuvallitsuselt oli aga väga raske — olivad ju töölised vaheajal vabamate voolude tagajärjel söögimaja saalis koosoleku ära pidanud ja seal oma asju arutanud, mis vabriku vallitsusele väga vähe meeldis. Ometi viimaks saadi pidu toimepanemiseks luba, kuid pidutoimkonnas ei tohtinud mitte ainult töölised olla, vaid seal pidivad ka meistrid ja isegi vabriku omaniku poeg istuma, muidu võida ju töölised pidu sissetuleku mõni teab missuguse kardetava otstarbe peale määrata. Pidul pidi ka kõne peetama, kuid selle kohta kinnitati vabriku vallitsuse poolt mitu korda, et selles mitte midagi kohutavat ei tohi olla.

Nüüd mõistetakse hukka, et tellitud on võimalikud lehed, ja lõpetatakse: ...vabrikuvallitsus tahab see hoolekandja olla, kes ära määrab, mida töölised lugema ja teadma peavad. Kuid ta hoolekandmine läheb veel kaugemale: peab alalise korrapidaja kõrval meistrid igal lõunal söögimajas vahi peal, et töölised mitte mõni teab mis eneste vahel ei räägiks...»

⁸ ÜK(b)P ajaloo lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 92.

reaktsioonija sogastavate mõjude vastu kõigi vahenditega süvendama ja kaitsma.

Proletaarne lava pidi olema sellise massilise selgitus- ja kasvatustöö tõhusamaid vahendeid.

II peatükk

TEATER LUTHERI RAHVAMAJAS

1. Üldisi märkmeid

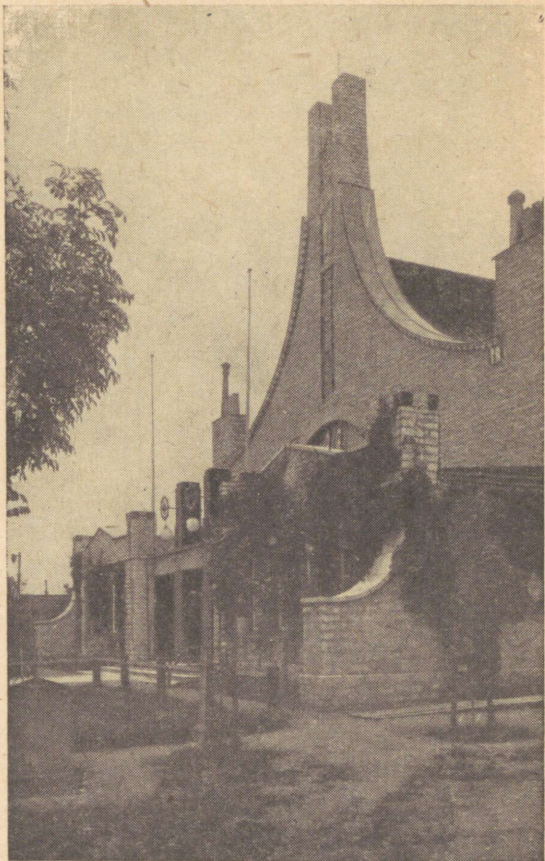
Eelnevas iseloomustati lühidalt Tallinna tööliste suhteid lavaga 1905. a. revolutsiooni eel ja järel. Selles olustikus olid üldised eeldused spetsiifiliselt tööliste lavakunstilisteks üritusteks juba antud. Niisuguste ürituste teostumiseks oli vaja veel mõningaid konkreetseid tingimusi. Oli vaja kõigepealt reaktsiooniaegse surverežiimi mõningat «väsimist». Edasi oli vaja suhteliselt arvukat, enam-vähem stabiilse koostisega ja majanduslikult vähegi rahuldavamais tingimustes asetsevat töölikoollektiivi. Peale selle oli muidugi vaja teatritegemiseks hädapäraseidki ruumilis-tehnilisi võimalusi. Ja lõpuks oli vaja initsiaatorit, kel piisaks oskust ja energiat asja mitte ainult alustada, vaid ettenähtavaist raskustest hoolimata jätkata ja arendada.

Kollektiiviks, mille pinnal proletaarse asjaarmastajate teatri mõte Tallinnas ikkagi teoks sai, oli juba mainitud «Aksiaselts A. M. Lutheri» puidu- ja vineerivabriku kollektiiv.

See 1883. a. asutatud vabrik oli oma veerandsajandi-pikkuse tegevuse jooksul jõudnud Tallinna suurimate käitiste hulka. Juba sajandi algul lähenes tööliste arv siin tuhandele. 1908. a. töötas siin 1200 töolist. Kui revolutsioonijärgsete aastate majanduskriis oluliselt halvendas ennekõike Tallinna metallitöölise töö- ja palgaolusid, suutis Lutheri vabrik oma tegevust kriisiaastail isegi märgatavalt laiendada. Majanduslikult eduka suurkäitise töölised olid teistega võrreldes suhteliselt paremini kaitstud tööseisakute, palgakärpimiste ja vallandamisohude vastu. Seda esiteks. Teiseks — käitisele, mille aastane kasusumma ulatus näiteks 1908. aastal kuuekümne protsendini terve Tallinna linna aastatulust ning mis toetas mitmesuguseid «heategevaid» asutusi linnas viietuhanderublalise aasta-subsiidiumiga,⁹ polnud muidugi majanduslikult raske osutada oma tööliste kultuuriüritusele mõningat «vastutulekut».

⁹ «Päevaleht» 1909, nr-d 164 ja 180.

Mis puutub asja tehnilistesse ja eriti ruumilistesse võimalustesse, siis olid ka need Lutheri vabriku juures erandlikult soodsad. Lutheri töölistel oli kasutada neil aastail ainuke vabriku-rahvamaja Tallinnas. See rahvamaja, mis asetses vabriku naabruses, Lõuna tänavas nr. 17, oli ehitatud 1904. aastal. Raha selleks saadi vabriku direktori ja kaasomaniku insener Karl Lutheri varandusest. Surres 1903. a. oli viimane oma testamendis eraldanud vajaliku summa rahvamaja ehituseks. Sellisest posthuumsest suurejoonelisusest hoolimata oli Karl Luther olnud mees, keda ajaleht «Teataja» oma nekroloogis nimetab «oma aja lapseks»,

Lutheri rahva-
maja

«kellele need vaated veresse olivad kasvanud, mis ta vanemate ajal maksivad».¹⁰ Muide, kui Berliinis surnud peremehe põrm toodi Tallinna jaamast tema korterisse, käsutati vabriku töölised küll spaleerina tänavale, kuid töölistel, kelle rivist kirst juba möödunud, keelati sellele järgneda. Vabriku inimestest tohtisid kirstu saata ainult ametnikud. «Teataja» asjakohaselt iroonilist märget mööda toimus see sellepärast, et «töölise bluusat ja ametniku torukübarat ei armastata mitte üheskoos näha...»¹¹

Rahvamaja valmis sellest hoolimata. Rahvas teadis sealjuures kõnelda, et peremehe testament oli määranud mitte ainult rahvamaja ehitamiseks vajaliku summa, vaid et seal oli pandud sõnaselgelt kirja ka ehitatava rahvamaja eesmärk — «kasvatada töölisi kristlikus ja oma peremehele meelevärses vaimus». Peab tunnistama, et toda eesmärki teenis rahvamaja edaspidi küll halvasti. Seda edukamalt hakkas ta aga varsti tegutsema teises sihis — tööliklassi mobiliseerimisel võitluses kõigi peremeeste vastu.

Initsiaatoriks, kes 1908. aastal tegi Lutheri vabrikus lõplikult teoks tööliste näiteringi asutamise mõtte, oli Julius Rossfeldt. Rossfeldti nime me kohtame ka eesti kutselise teatri ajaloos. Andmed tema eluloo ja tegevuse kohta võiksid ja peaksid aga olema sootuks täielikumad, kui nad seni on.

Julius Rossfeldt sündis 9. augustil 1875 Paldiskis kaubalaevastiku madruse perekonnas. 1887. a. lõpetab ta neljaklassilise linna-alkkooli. Samal aastal, kaheteistkümne aasta vanusena, asub ta kokapoisina tööle kaubalaevastiku aurikul «Dvina». Ja järgmised kaksteist aastat töötab Rossfeldt tervel real Vene ja välismaa laevadel laevapoisina, kütjana, õlitajana ja noorem- ning vanemmadrusena. 1899. a., sel ajal kahekümne nelja aastasena, on ta sunnitud meremehe kutsest loobuma. Ta haigestub ägedalt reumasse ja peab tervislikel põhjustel asuma kuivale maale.

Kaheteistkümnenda aastane elukool on Julius Rossfeldtist seks ajaks kujundanud juba küpse mehe. Ta on saanud omaenese nahal tunda kõiki rivi-meremehe elu raskusi. Ja ta on näinud kõigi nende raskuste samalaadilisust ja korduvust erivärviliste lippude all sõitvail laevadel ja mitmeteistkümne tema poolt nähtud riigi sadamais ja linnades. Ent kokupuude nende raskustega ei piirdu Rossfeldti juures mitte ainult nende kogemise ja nägemisega. Rossfeldt paneb kõik nähtu tallele, et hiljem neist kogemustest teha põhjanevaid järeldusi. Samast meremehe-elust toob ta ühtlasi kaasa ka tähtsa lisandi oma tagasihoidlikule üldharidusele — üsnagi tõhusad teadmised keeltes: juba sel ajal valdab ta

¹⁰ «Teataja» 1903, nr. 126.

¹¹ «Teataja» 1903, nr. 128.

Julius Rossfeldt

võõrkeeltest peale vene keele väga hästi ka saksa ja rahuldaval määral inglise keelt.

1899. aastal asub Rossfeldt ekspediitori abina tööle Tallinna sadamas firma Bornhold ja Co juures — ja lahkub siit juba järgmisel aastal, et minna töölisena tööle Lutheri vabrikusse. See on Rossfeldti juures äärmiselt iseloomulik fakt: tal olid kõik võimalused saada selleks, mis tol ajal tema lõpmatu paljudele nii-öelda sotsiaalseile saatuskaaslastele oli lausa ideaal — lugupeetud ametnikuks! Ja ometi — ei mingite väliste konfliktide tõttu, vaid just omaenda algatusel ja valikul loobub ta äkki kõigist väikekodanliku karjääri väljavaateist ning pöördub tagasi kesk-konda, kust ta õieti polnud jõudnudki veel väljuda, — proletariaati.

Ning ta astub niisuguse sammu muide sellest hoolimata, et töötingimused Lutheri vabrikus kindlasti hoopis vähem soodustasid hoogsat eneseharimistööd, mida ta nüüd jätkas veel innukamalt kui juba oma mere-mehe-aastail.

Juba kuivale maale asumisel, 1899. aastal on Rossfeldt sõbralikus vahekorras «Lootuse» seltsi tolleaegse esimehe ja näitejuhi Aleksander Kreeniga. Nad on perekonnatuttavad. Kreeni pealekäimisel läheb Rossfeldt «Lootusesse», ent esialgu ei võta ta seda «teatrikrempelit» kuigi tõsiselt — esineb küll, kuid kõrvalise tähtsusega rollides, ja sedagi näib ta tegevat mitte «Lootuse», ka mitte teatriarmastuse pärast, vaid rohkem oma sõbra Kreeni tõttu, kellel alati pole käepärast kõigi osade täitjaid. Peab veel meeles pidama, et Rossfeldt oli tuttav paremate teatritega, kui seda võis olla «Lootus», ning kahtlemata tundis mõnevõrra ka head draamakirjandust.¹² Polnud tal siis erilist põhjust pidada tolleaegset «Lootuse» lava oma ideaaliks.

Tema enda hilisemat jutustust mööda sai ta asjassesuhtumises pöördepunktiks järgmine lugu. Juhuslikult kuulis ta kord pealt kahe «Lootuse» tegelase omavahelist jutuajamist, milles mõlemad avaldasid arvamist, et Rossfeldti-taolisest viletsast näitlejast ei saa kunagi «asja». Rossfeldt otsustab nüüd tõestada vastupidist, asub südamega asja juurde ja päästabki avalduma oma lavalise talendi. Teatrikunsti tehnikat hakkab ta õppima Aleksander Trilljärvelt, kes varsti tuli uueks «Lootuse» näitejuhiks. Trilljärve juhtimisel «Lootuses» lavastatud tükides saab Rossfeldt ka oma esimesed kandvad osad.

Rossfeldt ise pidas hiljem oma tõeliseks lavaliseks debüüdiks esinemist Trilljärve poolt «Lootuses» lavastatud Sudermanni «Jaanitules» 1900. aastal. Tõustes nüüd kiiresti «Lootuse» silmapaistvamate näitlejate hulka, hakkab Rossfeldt peagi esinema ka teistel Tallinna lavadel. Oli see ju tolleaegsetele seltside näiteseltskondadele tavaline, et ühed ja samad näitlejad esinesid ühtaegu mitmetel lavadel. 1900. a. lavastab «Estonia» näitejuht Thal «Estonias» Minna Canthi «Anna-Liisa», milles peaosades esinevad Thal ise, Betty Jõggis (Kuuskmann) ja Rossfeldt. Järgnevail aastail tõestab Rossfeldt rea kandvate osade täitmisega niihästi «Lootuse» kui ka «Estonia» lavadel oma professionaalse meisterlikkuse üllatavat tõusu. Võib kindlasti väita, et temast just neil aastail kujunes üks sajandialguse silmapaistvamaid eesti karakterinäitlejaid.

1902. a. toimuvad «Estonia» seltsis mitmed ümberkorraldused, mis väljenduvad ka seltsi tugevnevas huvis lavatöö vastu. Järgneval, 1903. aastal kutsutakse Rossfeldt «Estonia» näitetrupi liikmeks. Sellele eelne-

¹² Leida Rossfeldti andmeil.

«Põhjas» esietendus «Estonia» laval 1903. a. Ristiga märgitud — Julius Rossfeldt Kleštši osas

nud küpsemisaastate silmapaistvamaks viljaks on Rossfeldti osa Maksim Gorki «Põhjas» selle esilavastusel «Estonias» 1903. aastal. Rossfeldt esines siin Kleštši osas. Selle lavastuse kohta ütleb muuseas Paul Pinna oma 1947. a. ilmunud «Mälestustes»:

«See koosseis oli isegi meie praeguste nõuete järgi hiilgav... Ka Julius Rossfeldt oma hiiglakogu ja häälega andis seni ületamata Kleštši eesti lavadel.»¹³

«Estonias» esines Rossfeldt 1905. aasta aprilli alguseni, mängides ikka kandvais osades. «Haritud inimeste» ettekande puhul loeme «Teatajast»:

«Mängimine läks sama hästi, nagu «Estonias» ikka. Peaosad olivad herra Pinna (Osten-Urv) neiu Ohaka ja Põllu [Rossfeldti pseudonüüm. Autorite märkus.] käes.»¹⁴

Max Dreyeri «Armuunenäod» etendust kommenteeritakse samas:

«Endist viisi heasti mängisivad Osten-Urv, Ohakas ja Põld. Üleüldises mängus oli nagu iseäraline mõnus kokkukõla.»¹⁵

Mais 1905. a. lahkus «Estoniast» lavakollektiivi pahempoolselt häälestatud osa. Lahkus Rossfeldt, lahkus Thal, kes seitse aastat oli töötanud «Estonia» näitejuhina, ja rida teisi. «Teataja» nr. 211, 28. sept. 1905, märgib sellega seoses:

«Meie peame siin tähendama, et «Estonia» endised tegelased nüüd nagu kahes leeris on. Ühed on endid herra Pinna ümber kogunud ja mängivad «Estonias», teised mängivad herra Thali juhatusel Käsitööliste Seltsis.»

On ilmne, et «Estonia» teatritrupis toimunud lõhenemine oli «Estoniasse» jäänuille vägagi suureks kaotuseks. Ja nähtub, et viimased seda lõhenemist püüdsid avalikkuse ees varjata mõnikord koguni valeinformatsiooni levitamisega. Iseloomulik on ses suhtes kuulutus, mis ilmus «Teatajas» 11. okt. 1905:

«Sellega teatame, et meie «Estonias» näitemängus «Tondid» tegevad ei olnud ja ka Peterburis ei saa olema ja et meie nimed ilma meie teadmata müürilehtedele on ilmunud.

*Aleksander Trilljärv (Kühnel)
Julius Rossfeldt (Põld).»*

¹³ Paul Pinna, «Mälestused» I, Tallinn, 1947, lk. 31.

¹⁴ «Teataja» nr. 3. aprillil 1905.

¹⁵ «Teataja» nr. 68, 29. märtsil, 1905.

Septembris 1905 astub Rossfeldt VSDTP liikmeks.¹⁶ Ühes teiste «Estoniast» lahkunud näitlejatega¹⁷ organiseerib Rossfeldt revolutsioonilise põhitooniga teatrietendusi peaaegu kõigis Tallinna seltsides. Nii kantakse «Lootuses» neljal korral ette Minna Canthi «Õnnetuse lapsed», mispuhul ajalehest loeme:

«Nagu juba varem siinkohal tähendatud, langeb eelnimetatud näidend oma sisu poolest, milles praegusel ajal nii põnevaks kujunenud tööliste küsimust tööliste seisukohalt õiglaselt ja üsna värvikalt kujutatakse, niisuguste kirjandustoodete hulka, millede tundmaõppimist igapäevase soojalt soovitada võib. Et seesugust tõsist küsimust meie näitelava kaudu senini pea sugugi pole selgitatud, sellepärast võime loota, et see etendus ärateenitud tähelepanemist saab leidma, pealegi võime juurde lisada, et see toode esimestel kordadel 29. ja 30. oktoobril nende samade näitlejate poolt õige ladusasti ja nõudekohaselt ette kanti.»¹⁸

Ajutises Linnateatris kantakse ette August Strindbergi «Isa» ja Gerhart Hauptmanni «Elga». Mõlemad leiavad kaasaegse arvustuse poolt täit tunnustust.¹⁹ 19. märtsil 1906 tuuakse esmakordselt «Lootuses» lavale Octave Mirbeau «Jean Roule». 4. aprillil 1906 esietendub Max Dreyeri draama «Seitsmeteistkümne aastased». Mõlema revolutsioonistaasta vältel leiab suurt poolehoidu nii Käsitöölise Seltsis kui ka «Valvajas» ühel ajal repertuaaris püsiv Kaarle Halme draama «Murdunud». 29. oktoobril 1906 tuuakse Käsitöölise Seltsis lavale Octave Mirbeau «Kulla orjad».

Nii kasutas Rossfeldt — revolutsionäär, agitaator, organisaator ja näitleja — maksimaalselt olemasolevaid tegutsemisvõimalusi. Ent mitte ainult teatriga ei tegele Rossfeldt neil esimese revolutsiooni aastail. 28. septembril 1905 korraldab VSDTP Tallinna komitee «Estonia» saalis peo töötatöölise perekondade toetuseks. Rossfeldt on üks selle peo organiseerijaid. Seda pidu käsitlevas ajaleheinformatsioonis kirjutab «Teataja»:

«Täheandama peab, et see ettevõtte iseäranis tööliste ringkondades head vastukõla leidis, sest piletid olivad juba eelmüügil pea viimseni ära ostetud, kuna esimene pidukuulutus alles laupäeval ajalehes ilmuda võis. «Estonia» saal oli rahvast täis. Töölised olivad saali oma kaunite lippudega ära ehtinud. Nende seast paistis iseäranis üks silma. See kujutab tõusvat päikest, mille eel vab-

¹⁶ J. Rossfeldti Autobiograafia.

¹⁷ Need on Aleksander Trilljäär, Julius Grünberg, Olga Västriik-Teetsov, Vahterik, Thal, Suusik jt.

¹⁸ «Teataja» nr. 250, 19. nov. 1905.

¹⁹ «Teataja» nr. 216, 4. okt. 1905.

riku korstnad suitsevad. Päikese kullased kiired lähevad üle lipu laiali. Lipu teises nurgas on kahe töömehe kujud näha, kellel kirved käes. Lipul on kiri: «Valgusele — võidule!» peal. Nähtavaste on lipp puutöö vabriku — vist Lutheri vabriku tööliste oma. See peenemaitseline kunstitöö lihtsates joontes tõmbas küll kõikide piduliste pilgud enese peale.

Kujutused on lihtsalt, tarbekohaselt lõigatud riidetükkidest lipu peale õmmeldud ja õmbluse kohad tumedama, kitsa paelaga kinni kaetud — moodsa stiili reeglite järele. Lipp on herra Laipmanni juures N. Triigi joonistatud ja ka tema juhatusel ja näpunäidete järele õmmeldud.»²¹

Ajalukku läks see lipp mõni aasta hiljem, kui Rossfeldti tööleasumise-ga Lutheri rahvamajas sellest lipust sai rahvamaja lavaeesriide keskmine osa.

Nagu teada, kehtestati 11. detsembril 1905 Eestimaal sõjaseadus. Reaktsioon alustas pealetungi. Otsekohe järgneb võimude poolt rida sellesuunalisi administratiivseid samme. Ajaleht «Koit» teatab:

«Nagu saksa lehed teatavad olla Balti kindralkuberneri poolt käsk antud, et mitte ükski linnades vaid ka maal mitte ükski seltsid vaid ka erainimesed kõiksuguste pidustuste puhul, nagu pulmade, ristsete, matuste jne. korral kreispolitsei poolt luba peavad paluma.»²²

«Eila õhtul kell 6 tulivad 100 kasakat Peterburist erarongiga meie linna.»²³

«Trüki inspektorid ja tsensorid olla neil päevil, nagu Riia Saksa lehed teatavad, ettekirjutuse saanud pahempoolsete ajalehtede, iseäranis Läti ja Eesti omade peale, teravamalt tähelepanemist pöörata, sest et need ajalehed kirjatöösi avaldada, mis Balti kubermangude tegevust laidavad, sihilikult valgustavad, ja valetateid toovad, üht osa elanikkä teise vastu ning üleüldse vaesemaid rahvakihhtisid jõukamate vastu ülesässitavad.

Et sarnased kirjutused ainult pahandust sünnitavad, siis pannakse ajalehed, kes sääraseid kirjutusi toovad, sõjaseaduse põhjal kinni.»²⁴

«Baltimaade kindralkuberner on politseiametnikkudele käsu andnud hoolega selle järele valvata, et sõjaseaduse kestruse ajaks Baltimaalt väljasaadetud isikud siia tagasi ei tuleks.»

«Eeluurimine Tartu Sotsiaaldemokraatliku töölistepartei liikmete vastu olla, nagu «Rig. Ztg.» teatab, nüüd sandarmivalitsuses lõpetatud. Kinnivõetud olla umbes 60 isikut. Peasüüdlased olla väljamaale põgeneda saanud.»²⁵

²¹ «Teataja» nr. 210, 21. sept. 1905.

²² «Koit» nr. 34, 12. veebr. 1907.

²³ «Teataja» nr. 122, 12. juunil 1907.

²⁴ «Koit» nr. 49, 5. juulil 1907.

*«Tallinna Eesti Käsitöölise Abiandmise Selts — Rossfeldti peamine tegevuspaik. Autorite märkus) on kindralkuberneri poolt poliitilise kihutustöö pärast sõjaseaduse kestvuse ajaks kinni pandud».*²⁵

Kui meenutada, et 1906/7. a. toimub seeriaviisi kohtuprotsesse mõisate ülevõtmisest osavõtnute vastu, kusjuures ajalehed toovad üksikasjalisi kirjeldusi Rahumäel järjest toimunud mahalaskmistest, «Pamjat Azova» revolutsiooniliste madruste hukkamisest Tallinnas Kuberneri Aias jne. jne., siis saab tõepoolest selgeks, et ainus võimalik «teater» sel ajal oli riigiduumade kokkukutsumine ja laialiajamine...

Alates 1906. a. kuni sügiseni 1907 elab Rossfeldt poolillegaalset elu.

Sügisel 1907 otsustab Rossfeldt astuda seekord juba kutselise «Estonia» näitetrupi liikmeks. Selle sammu motiivide kohta puuduvad küll niihästi dokumentaalsed kui ka suulistel mälestustel põhinevad andmed. Ent ühelt poolt kogu Rossfeldti poliitiline ning lavaline tegevus sel perioodil ja teiselt poolt momendi lavatöö-võimaluste iseloom lasevad teha ainult ühe järelduse: Rossfeldt tahtis jõuda selgusele, kas on eeldusi «Estonia» lava ideoloogiliseks ümbersuunamiseks.

Nii saabki Rossfeldtist «Estonia» kolmas näitejuht, kusjuures Pinna juhatab operetti, Altermann komöödiat ja Rossfeldt draamat.²⁷ Sel hooajal lavastab Rossfeldt siin kaheksa näidendit. Asjaolu, et Rossfeldt hoolimata poliitilisest antipaatiast «Estonias» avasüli vastu võetakse, näitab, et Rossfeldti oldi sunnitud tunnistama kui näitlejat ja lavastajat. Pinna kinnitab muide ka oma «Mälestustes», et nende mõlemate koostöötamise aegadel «Estonias» olid seal kõik kandvamad osad tema, s. o. Pinna ja Rossfeldti käes.²⁸

Ent vahekorrad «Estonias» on sellest hoolimata pinevad, Ja kui «Estonia» demokraatlikum tiib 1908. a. kevadel teatris Paul Pinna vastu uuesti revolutsiooni teeb, siis on Rossfeldt järgneva uue pereheitmise juhte.

Rossfeldt pöördub tagasi tööle Lutheri vabrikusse. Et vabrikuvalitsus temast kui heast töolisest omamoodi ka lugu peab ja — mis peaaasi! — et tsaarivalitsusel nüüd jälle igapidi «jalad all» on, võtab vabrikuvalitsus Rossfeldti tööle ja annab isegi vabriku rahvamaja näiteringile tegutsemisloa, kusjuures ring 90% ulatuses peab koosnema Lutheri töolistest.

Kuni Rossfeldt tegutses «Estonias», jäeti ta ametivõimude poolt rahule.

²⁵ «K o i t» nr. 53, 19. juulil 1907.

²⁶ «K o i t» nr. 55, 26. juulil 1907.

²⁷ P i n n a «Mälestused» I, lk. 44, 48 jt.

²⁸ Samas

Niipea kui ta aga asub jätkama oma tegevust Lutheri rahvamajas, ta areteeritakse! See sünnib oktoobris 1908.²⁹ Rossfeldtide korteris toimetatakse läbiotsimine ja Rossfeldt jääb ise vahi alla sama aasta detsembrini. Siis ta vabastatakse — süütõendite puudusel, ning nüüd asub ta juba lõplikult Lutheri rahvamaja näiteringi organiseerimisele.

Kuigi pooldav suhtumine näiteringisse on tööliste hulgas üldine ning aktiivseidki asjahuvilisi leidub ohtrasti, on vabriku perekas kollektiivis algseimategi lavakogemustega inimesi ikkagi minimaalselt.

Näiteringi esimesteks liikmeteks olid Julius ja Anette Rossfeldti³⁰ kõrval Lutheri vabriku töölised Jürkman, Kitsing, Repnau, Bombas, Rehe, Tedre ja Treufeldt. Esimeste seas oli ka Voldemar Assafeldt, kes hiljem siirdus tööle «Dvigateli» vabrikusse, kuid jätkas mängimist näiteringis.

On selge, et sellise piiratud koosseisuga ei saanud näitering asuda vähegi nõudlikumate ülesannete kallale. Kuni ringi tegevus suutis lavale kaasa tõmmata uusi võimekaid inimesi tööliste hulgast, pidi ring leidma endale vabrikuvalitsuse kitsendustest hoolimata täiendust väljastpoolt. Esmajoones värbab Rossfeldt näiteringi liikmeks Raudteevalitsuse kirjutaja Arnold Kombergi, kes on sel ajal Tallinna seltsilavadel juba saavutamas populaarsust näitlejana ja konferansjeena. Kogenumaist näitlejaist hakkab ringi töös innukalt kaasa lööma abielupaar Maimu ja Heino Anto. Mõlematega töötas Rossfeldt koos «Estonias», kust Antod temaga ühtaegu lahkusid. Töötades sel ajal postiametnikuna, jätkab Heino Anto (1882—1956) nüüd lavatööd, tegeleb ka näidendite tõlkijana ja osutub rea aastate jooksul koguni päris viljakaks ning sageli mängitud näitekirjanikuks.

Näiteringis hakkab 1911. aastast esinema Rosalie Tomson, kes töötas tollal majateenijana. Näiteringi aktiivsemaiks ja ilmetandvamaiks liikmeiks saavad silmapaistvalt andekas näitleja ja hilisemal aastail näitejuht Alfred Umberg ja tema naine Marta Umberg.

Kuigi loeteldud inimestest kõik ei liitunud ringiga üleöö, oli ring ometi varsti jõudnud koosseisuni, millega võis hakata jõudu proovima juba ulatuslikuma ja nõudlikuma repertuaari kallal.

Peremehe mälestuseks nimetati Lutheri rahvamaja ametlikult «Inser Karl Lutheri majaks». Töölised kutsusid seda aga lihtsalt Lutheri teemajaks — nõnda sellepärast, et lõunastel töövaheaegadel jagati siin tööliste kuuma vett. Rahvamaja üsna avarat saali, kus leidis ruumi

²⁹ Rossfeldti Autobiograafia.

³⁰ Anette Rossfeldt, sünd. Kaermann, pärit Tallinnast, alustas mängimist «Lootuse» laval 1900. a. Lähemalt temast edaspidi.

«Estonia» kollektiiv hooajal 1907/08. Vasakult paremale: istuvad — Julius Rossfeldt, Anette Rossfeldt, Paul Pinna, Maimu Anto, Netty Adler; seisavad — August Michelson, Liidia Adler, Eduard Kurnim, Johannes Johanson, Theodor Altermann, Otto Hermann, August Kuuskmann, Heino Anto ja Betty Kuuskmann

kuni viiesajale inimesele, oli seni kasutatud peamiselt peo- ja tantsuõhtute korraldamiseks. Teinekord oli siin peetud tööliste ka mõni populaarteaduslik loeng või — kasvatustöö «kristlikku vaimu» silmas pidades — mõni usulise sisuga ettekanne, kusjuures viimaste tulust pool läks linnamisjoni tasku. Päeval, vabriku töötundide jooksul, oli rahvamaja saal kasutusel päevase lastekoduna vabriku tööliste laste jaoks. Näitering avas nüüd rahvamaja töös uue suuna.

Rööbiti näiteringiga hakkasid rahvamaja juures peagi senisest hoogsamini tööle ka laulukoor ja puhkpilliorkester, mis tollal muidugi kandis alles «pasunakoori» nimetust. Näitering andis etendusi keskmiselt kord kuus, samuti esinesid kord kuus ka laulukoor ja orkester, nii et näite- ja muusikaõhtuid korraldati vaheldumisi kahenädalaste vaheaegadega.

Vabrikuvalitsuse abi tööliste kultuuriüritusele piirdus sellega, et näitering sai kasutada lava, lavaeesriide, valgustuse, milleks neil aastail oli alles gaasivalgustus, ja kahed kehvad kulissid. Neist kujutas üks metsa ja teine ühelt poolt maja, teiselt poolt tuba. Kui üks esimesi Tallinna teatripioneere A. Pert oma mälestustes kurdab, et «Lootuse» selts, kus Pert 1883. a. hakkas oma trupiga esinema, ei pakkunud talle rohkemega vähem kui kolm katkest kulissi,³¹ siis võib öelda, et Lutheri vabrik polnud oma tööliste vastu kuigivõrd suurejoonelisem. Vabrikuvalitsus andis etendusõhtuiks näiteringi käsutusse kaks lavatöölist. Viimased olid aga ette nähtud peamiselt selleks, et pärast etendust lava lahti võtta ja ühes kulissidega rahvamaja hoovis asetsevasse kuuri toimetada. Selle tööga said lavatöölised sageli valmis alles hommikul kella neljaks- viieks. Nii-sugust saalipuhastust nõudis vabrikuvalitsus selleks, et tööliste lapsed, kes, nagu öeldud, päeval viibisid rahvamaja ruumides, ei leiaks seal eest jälgi täiskasvanute teatritegemisest ega nakatuks niimoodi «ilmalikest lõbudest».³²

Etendused toimusid enamasti pühapäeviti algusega kell kuus või seitse. Vaatuste vaheaegadel mängis vabriku puhkpilliorkester sakslasest kontoriameetniku A. Kruppi juhatusel. Pärast etendust laoti toolid kõrgesse riiti, mis eraldas saali uksepoolse osa, kus asetsesid riidevarnad, suurtest paeplaatidest saalipõrand tehti küünlarasvaga libedaks ja algas tants. Kehakosutuseks oli majahoidja juures avatud alkoholita einelaud.

Etendused läksid alati viimse võimaluseni täiskiilutud saalile, kusjuures publik koosnes peaaegu eranditult oma vabriku töölistest ja nende perekonnaliikmetest. On selge, et selliseist õhtuist osavõtt nõudis oma-

³¹ Jaan Kärner, Eesti näitelava 19. aastasajal, Tallinn, 1923.

³² Rosalie Tomsoni andmeil.

jagu pingutust vaatajailtki, kelle enamusel olid seljataga nagu ka ees üheistkümnetunniste tööpäevade nädalad. Kuivõrd rohkem nõudsid need õhtud aga energiat ja ennastalgavat tegutsemistahet asjaosalistelt endilt!

Näiteringlastel tuli leida aega algsete lavateadmiste omandamiseks, osade õppimiseks ja proovideks. Kostüümid tuli mõistagi hankida näitlejail endil. Ja mitte ainult kostüümid, grimm ja vähemad rekvisiidid — isegi vajalikud mööbliesemed, voodid-kapid tuli kodust kaasa tuua ja pärast muidugi sinna tagasi tassida — see viimane olnud kõige raskem!

Kogu selle töö hingeks, repertuaari hankijaks, näitlejate õpetajaks, näiteringi «administraatoriks», näitejuhiks, lavastajaks, dekoraatoriks ja kostümeerijaks kui ka üheks ringi silmapaistvamaks näitlejaks oli ammandamatu energiaga Julius Rossfeldt. Tasulise abipersonali ainukeks esindajaks oli grimeerija, kellena tegeles sakslasest «friseur» Campe.

Näiteringile vabrikuvallitsuse poolt antud «statuut» nägi ette, et etenduste sissetulekust pidi pool minema vahetult vabriku käsutusse. Teine pool läks vabriku juures oleva erilise kassa korraldusse, kes siis hooaja lõpul jaotas näitlejaile nende osade arvu ja ulatuse järgi kolmekuni viierublaseid preemiasummakesi.³³

2. Repertuaar ja publik

Toimuvaist etendustest teadustas tavaliselt omatehtud afišš vabrikus. Kuulutusi ajalehtedes esialgu ei avaldatud, sest see oli seotud kuluga, publikut aga leidis nagunii alati rohkem, kui ruum suutis mahutada. Pärastpoole aga hakati agitatsiooni eesmärgil siiski avaldama ka kuulutusi. Et näiteringi tegevuse esimesse, 1908/1909. a. hooajasse puutuvad mälestusmaterjalid on mitmeti lünklikud, siis on seda ka andmed eriti selle hooaja repertuaarist.

Teadaolevalt oli sel hooajal mitmevaatuslikest näidenditest repertuaaris kõigepealt Jakob Liivi (1859—1938) kolmevaatuslik rahvatükk «Kolmat aega vallavanem». See näidend oli tol ajal väga populaarne ja püsis mõneteistkümne aasta jooksul mitmete lavade repertuaaris. Vallavanema valimiste ümber puhkev ausa enamuse võitlus ebaausa vähemuse vastu andis siin suhteliselt ilmekale külatüüpide galeriile küllaltki kaasakiskuva tegevusraami. Teiseks teadaolevaks mitmevaatuslikuks näidendiks oli sel hooajal hollandi romanisti ja dramaturgi Herman Heijermansi «Seitsmes käsk». Heijermans (1865—1924) oli sajandi

³³ Rosalie Tomsoni andmeil.

algul Lääne-Euroopa progressiivseil lavadel väga populaarne autor, kelle teoseid veel 1920-ndail aastail anti välja ka Nõukogude Liidus. Tema jõulised töölistüübid ja sotsiaalne protestipaatos tegid ta täie endastmõistetavusega ka üheks Lutheri lava menukamaks autoriks. Heijermansi «Seitsmendat käsku» mängiti Lutheri laval «Kuuenda käsu» nime all. Nagu nähtub märkest, mille «Estonia» teatribüroo seda näidendi oma repertuaari võttes jaanuaris 1910 ajalehtedes avaldas, esitas Lutheri näitering näidendi mõningate lühendustega³⁴.

Ühevaatuslikest naljamängudest on sellelt hooajalt mainida Octave Mirbeau «Koolera».

Järgnevat, 1909/10. a. hooaega alustab Lutheri rahvamaja näitering tol ajal kuulsa Arthur Schnitzleri draamaga «Elujanu» («Der Ruf des Lebens»).

Viinlane Schnitzler (1862—1931), mõneti ibsenlik lavalise atmosfääri ja psühholoogiliste pooltoonide meister, oli tol ajal parajasti oma kuulsuse tipul. Lutheri rahvamaja esinemine «Elujanuga» osutab kahtlemata repertuaarivaliku värskusetootlusi, kuigi tuleb möönda, et draama ise, üsna konstrueeritud tegevuse ja juustest kistud teatraalsete situatsioonidega, ei kuulu ei Schnitzleri kui autori ega Rossfeldti kui repertuaarivalija paremikku. «Elujanu» kantakse ette Tallinna Karskuskuratooriumi poolt korraldatud teatriõhtul. Olgu siinkohal näitena toodud vastava etenduse kuulutus, nagu ta leidub «Päevalehes» nr. 212, 17. (30.) septembrist 1909 (vt. lk. 25).

Hooaja jooksul esitatakse mitmevaatuslikest näidenditest kolmel korral veel Rudolf Blaumanise naljamäng neljas vaatuses «Magusast pudelist». See Blaumanise (1863—1908), ühe läti realismi rajaja küla-komöödia tõlgiti M. Pukitsa poolt 1908. a. eesti keelde ja sai meie lavadel peagi populaarseks. Tükki kannab hea lavaline tempo, koomiliste situatsioonide ohtrus ja eluline tüübistik, ennekõike mahlakate talusulaste kolmik. Peale selle esitatakse Heino Anto draama kolmes vaatuses «Kui torm vaikib» kahel korral ja sama autori draama neljas vaatuses «Põud» ühel korral. Need etendused toimuvad kõik Lutheri rahvamajas. «Lootuse» ruumides esitab näitering Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsi poolt korraldatud teatriõhtul veel Minna Canthi neljavaatusliku näidendi «Roinila talus».

Minna Canth (1844—1897) on teatavasti üks soome realistliku draamakirjanduse klassikuid. Tema «Roinila talus» oli Lutheri lava jaoks

³⁴ «Päevaleht» nr. 8. 12.(25.) jaan. 1910. Näidendi ümbernimetamine toimus muide selleks, et väljendada näidendi pealkirjaga tema põhiprobleemi ka meie publikule. Seitsmes käsk teatud hollandi reformeeritute katekismuses vastab nimelt Lutheri katekismuse kuuendale — abielurikkumist keelavale käsule.

aktuaalne eriti sulase-peremehe vahekordade jõulise kujutamise tõttu, mis vajaliku aktsentueeringu varal võisid saada otse nakatava kõlavuse. Peale selle esitatakse neljal puhul rahvamaja ruumides ja ühel puhul karskusseltsi «Valvaja» ruumides ühevaatuslikke naljamänge, millede

L. K. K.

Juh. K. Luther'i majas
(Lutheri rahvamaja Lõuna uul.)

Pühapäeval, 20. septembril s. a.

Uus! Esimest korda! Uus!

„Elu jaan“.

Arthur Schnitzler'i draama 3 vaat.
Eestifilide Heino Unto.

Räitejuht: Julius Rosfeldt.

Selatus p. kell 1/2 7 õht.

Mabereadel mängib mabrifu pa-
sunafloor br. N. Kruppi jubatusel.

Platide hinnad (ühes heategema
ma's.): I pl. 40 kop., II pl. 30 kop.,
III pl. 20 kop. 21 4033

Pidutoimefond.

repertuaar sel hooajal koosneb kolmest palast³⁵. Ühevaatuslikke naljamänge esitatakse sel hooajal ja ka järgnevail segaeeskavaliste pidu-õhtute raames.

Hooajal 1910/11 leiduvad mitmevaatuslikest näidenditest repertuaaris Maksim Gorki «Põhjas» kahel korral rahvamaja ruumides, Georg

³⁵ Need on «Babeli keelte segadus», «Abieluaasta esimesed päevad» ja Falkovski «Kirjutavad».

Engeli kolmevaatuslik draama «Sügavuse kohal» kahel korral, kord rahvamajas, kord «Valvaja» ruumides, Richard Skovronneki neljawaatuslik draama «Metsamajas» kolmel korral, kaks korda rahvamajas, kord «Lootuse» ruumides. «Lootuses» toimunud etendus korraldatakse, nagu vastavas ajalehekuulutuses on öeldud, «väljamaal edasi õppiva noore kunstniku toetuseks». Etendusega toetatavaks kunstnikuks oli Eduard Sõrmus. Veel mängitakse sel hooajal Jakob Liivi näidendit «Kolmat korda vallavanem» kahel korral, Heijermansi

*Julius Rossfeldt
metsaülema osas
Skovronneki
«Metsamajas»*

neljavaatuslikku draamat «Lootus õnnistuse peale» kahel korral ja Leonid Andrejevi (1871—1919) neljavaatuslikku draamat «Meie elupäevad» («Inimese elu») kahel korral, kord «Estonias», kord «Valvaja» ruumides.

Ühevaatuslikke naljamänge esitatakse sel hooajal seitsmel korral ja nende repertuaar sisaldab viis pala³⁶.

Hooaeg 1911/12 algab Heijermansi juba mainitud näidendiga «Seitsmes käsk». Avaetendusena mängitakse seda näidendit, nagu aja-lehekuulutusest nähtub, kuuendat korda. Mitmevaatuslikest näidenditest järgnevad sel hooajal Kossorotovi neljavaatuslik draama «Kevadine voolus», mida ette kantakse ühel korral rahvamajas ja ühel korral «Valvaja» ruumides, ning Fritz Stavenhageni kolmevaatuslik draama «Mewsi ema», mida esitatakse «Pandorini» ruumides ühel korral.

Fritz Stavenhagen (1876—1906), Hamburgi voorimehe poeg, oli huvitavamaid nähtusi saksa sajandialguse realistlikus dramaturgias. «Mewsi ema», tema peateos, on võimsate karakterite draama Elbe kalurite elust, mille nimipeategelase kunstilist terviklikkust on sageli võrreldud ema Wolffeni omaga Hauptmanni «Piibrinahksest kasukast».

Edasi mängitakse Heijermansi draamat «Lootus õnnistuse peale» «Valvaja» ruumides ühel korral ja Max Halbe kolmevaatuslikku draamat «Voolus» («Der Strom») kahel korral.

Max Halbe (1862—1944) sai kuulsaks oma draamaga «Noorus» (1893), mis oli omal ajal saksa naturalistlik-realistliku dramaturgia populaarsemaid teoseid. Tema tuntumate teoste hulka kuuluvad ka draamad «Jääminek» («Eisgang») ja «Jõgi» («Der Strom», 1904). «Vooluse» nime all mängiti Lutheri laval nimelt viimast. See on päranditüli ümber puhkev perekonnadraama, mille sümboolse ülesandega taustaks (nagu «Jääminekuski») on jääminek Wisla jõel — mis pakkus lavastajale äärmiselt avaraid võimalusi allteksti sotsiaalseks varjundamiseks.

Ühel korral mängitakse peale selle Schönthani näidendit «Kuldämblik». Kergemast laadist esitatakse ühtlasi Oskar Waltheri ja Leo Steini rahvatükki «Härrad pojad» kolmel korral, kaks korda rahvamajas, kord Tallinna Eesti Käsitöölise Avitamise Seltsi poolt korraldatud teatriõhtul «Valvaja» ruumides. Sama seltsi poolt korraldatud teatriõhtul esitatakse ühel korral «Estonia» ruumides Ludvig Fulda kolmevaatuslik näidend «Kaotatud paradiis».

Sakslane Fulda (1862—1939) oli sajandi algul populaarsete komöö-

³⁶ Need on «Tee läbi akna», «Võit nr. 11680» ja «Diana», milledest esimest kahte esitatakse kahel korral, tsaar Peeter I mälestussamba avamise puhul korraldada kästud tasuta rahvapildustuste raames, edasi «Diana», «Ravitsemisel» ja R. Holsti «Poissmehed».

diate ja hiljem sotsiaalse põhitooniga draamade autor, kelle kodanlus-kriitiline element pakkus sihikindlale lavastajale vähemasti meie tolleaegseis oludes mitmeidki tänuväärseid pidepunkte sotsiaalsete päevaprobleemide kui mitte lahendamiseks, siis igatahes mõtlema ergutavaks riivamiseks.

Loeteldud kaheteistkümne mitmevaatusliku etenduse kõrval on ühevaatuslikud naljamängud sel hooajal esindatud kahe palaga³⁷.

Sel hooajal esitatakse «Valvaja» ruumides ja «Valvaja» näiterühma poolt kahel korral, 2. ja 14. veebruaril 1912, Maksim Gorki «Põhjas». Mainime neid etendusi siin sellepärast, et mõlemal juhul täidavad kandvaid osi Lutheri rahvamaja näiteringist «laenutatud» näitlejad. Ühtlasi kutsutakse mõlemaks etenduseks Julius Rossfeldt asendama «Valvaja» tolleaegset näitejuhti Heino Antot.

Hooajal 1912/13 esitab Lutheri rahvamaja näitering ühel korral Gogoli «Kosjad», kahel korral «Valvaja» ruumides Fulda «Kaotatud paradiisi», kord «Valvaja» ruumides ja kord rahvamajas Jakob Liivi kolmevaatusliku näidendi «Pilved» ning kahel korral rahvamajas ja kord Tallinna Treialite Seltsi poolt korraldatud näitemänguõhtul «Lootuse» ruumides Heijermansi kolmevaatusliku draama «Tulge minu juurde kõik, kes te vaevatud ja koormatud olete». Veel esitatakse Andrejevi «Meie elupäevad», Kossorotovi «Kevadine voolus» ja Blau-manise «Magusast pudelist», iga näidend rahvamaja ruumides ühel korral. Kahel korral kantakse sealsamas ette Alfhild Agrelli kolmevaatuslik näidend «Üksinda» ja ühel korral sama autori kahevaatuslik draama «Päästetud».

Lühitükkidest mängitakse sel hooajal ühel puhul B. Köleri miniatüüdraamat «Antje» ja kahte ühevaatuslikku naljamängu³⁸.

Hooajal 1913/14 esinevad näiteringi repertuaaris järgmised mitmevaatuslikud näidendid: ühel korral Heino Anto draama «Kui torm vaikib», mida näitering oli mänginud juba 1910. aastal, kuid mis nüüd tuli esitamisele autori poolt ümbertöötatud kujul, kolmel korral Hermann Faberi kolmevaatuslik näidend «Vaba tahtmine», kolmel korral Sandor Hegedüsi kolmevaatuslik draama «Mõrtsukas» — kahel korral rahvamajas, üks kord «Lootuse» ruumides, ja kahel korral Jüri Orgussaare (1857—1912) kolmevaatuslik näidend «Teder mulle, suled sulle». Edasi mängitakse 9. veebruaril 1914 esmakordselt E. Tširikovi tragöödiat «Juudid». Selle etendusega tähistavad Julius ja Anette Rossfeldt ühtlasi oma lavategevuse viieteistkümnendat

³⁷ Need on «Kui naised nutavad» ja «Ühe nööbi pärast».

³⁸ «Kui naised nutavad» ja «Ühe nööbi pärast».

aastapäeva. Seda sündmust kavatseb näitering sama etendusega märgitseda küll juba 26. jaanuaril, ajalehtedes avaldatakse vastavad kuulutusedki, siis aga saabub teade, et 21. jaanuaril on Saksamaal surnud üks vabriku peremehi. Nii saab juubelietendus toimuda alles 9. veebruaril. Muide, peaaegu samaaegselt, nimelt 24. jaanuaril 1914, tähistab Paul Pinna «Estonias» ka oma lavategevuse viieteistkümnendat aastapäeva. Tema juubelietenduseks on — «Estonia» tolleaegsele laadile kohasemalt — Wilhelmi ja Grünbaumi operett Kalmani muusikaga «Mustlaste mängupealik».

Tširikovi «Juute» mängib Lutheri rahvamaja näitering 1914. a. kevaldel veel kahel korral, neist üks kord Tallinna Treialite Seltsi poolt korraldatud teatriõhtul «Lootuse» ruumides. Peale selle mängitakse ühel korral Rudolf Presberi kolnevaatuslikku draamat «Venus Anadyomene», Engeli varemängitud draamat «Sügavuse kohal» — jällegi Tallinna Treialite Seltsi teatriõhtul «Lootuses» ühel korral ja lõpuks veel, samuti ühel korral, Waltheri ja Steini juba mainitud rahvanäidendit «Härrad pojad».

Ühevaatuslikke naljamänge pakub see hooaeg viis, milledest igauhte esitatakse ühel puhul³⁹.

1914. aasta kevadega lõpeb näiteringi tegevus Lutheri rahvamajas. Suvel puhkenud Esimene maailmasõda toob kaasa rea avalike hoonete võtmise sõjaväe käsutusse, ennekõike sõjaväehaiglate tarbeks. 7. (20.) septembril 1914 toimub kuberneri juuresolekul «Peeter Suure Merekindluse haigemaja» avamine «Estonia» kontserdisaalipoolses tiivas. Sõjavägi võtab oma käsutusse hooneid ka Tallinna käitistelt. Sel moel asub üks loodavaid sõjaväelaatsarette ka Lutheri vabriku rahvamajja, ja seni peamiselt rahvamaja ruumides esinenud näitering on sunnitud oma tegevuse mõneks ajaks katkestama.

Püüame teha siin mõningaid kokkuvõtteid kõigepealt näiteringi töö nii-öelda mahulisest küljest vaadeldud perioodil. Meenutagem sealjuures veel kord, et ülaltoodud repertuaariloetelu pole täielik ning et näiteringi tegevuse esimene, 1908/09. a. hooaeg ses suhtes õieti ei tulegi arvesse. Ülalpool on näiteringi repertuaari peale mõne erandi loeteldud ainult ajalehekuulutustes leiduvail andmeil. Ent just oma tegevuse algperioodil piirdus näitering etendustest teatamisel, nagu öeldud, oma tehtud afiššidega. Ajalehekuulutusi hakati järjekindlamalt avaldama alles alates 1910. a. Selle tõttu puuduvad toodud loetelus näiteks Björnsoni ja Sudermanni näidendid. On aga teada, et vaa-

³⁹ «Rätsep», «Vabaks mõistetud», «Kosja», «Äiamamma tuleb» ja Roderich Benedixi «Juuksepat».

deldud ajavahemikul ka neid autoreid mängiti⁴⁰. Edasi on teada, et vaadeldud hooaegadel kanti ette veel Blaumanise «Ärakadunud poega» ja Kano y Masasi «Passionariat»⁴¹.

Jätame siinkohal kõrvale näiteringi poolt esitatud lühinäidendid. Valdavas enamuses kuuluvad need odavate ühevaatuslike naljanäingude tüüpi. Näiteringi üldises töömahus kujutavad nad endast kümnist selleaegsetel seltsilavadel valitsenud maitsele. Vaatleme siinkohal näiteringi seda peamist tööloiku, mis koosnes kuuel, andmete puudulikkuse tõttu aga praktiliselt viiel hooajal mängitud tõsisemaist näidendeist. Mõistagi loeme sealjuures viimaste hulka ka rea sisult lõbusaid.

Teadaolevalt andis näitering vaadeldud aastail kakskümmend kaheksa täismetraažilist lavastust. Sealjuures sisaldavad ajalehekuulutus- andmeid kuuekümmne nelja kogu öhtut täitnud etenduse kohta.

Näidenditest on esikohal Herman Heijermansi «Seitsnes käsk» kuue etendusega ning ka autoreist Heijermansi kolme näidendi ja kaheteistkümmne etendusega. Teisel kohal on etendustest Blaumanise «Magusast pudelist» nelja etendusega, autoreist aga Jakob Liiv viie etendusega. Muide, kodumaise näitekirjanduse osa Eesti laval oli vaadeldavail aastail valusaks ja paljuvaieldud küsimuseks⁴². Selgub, et Lutheri rahvamaja kuuekümmne neljast tervet öhtut täitnud etendusest oli eesti autoreilt üksteist, niisiis umbes seitseteist protsenti.

Neid etendusi külastanud publiku hulga kohta paraku puudub statistika. Küll on aga teada, et Lutheri rahvamaja saal, mis ju alati mahutas ühevõrra kuni viissada inimest, oli kõigil etendustel ühtmoodi viimse võimaluseni täis. Tuli ette, et pileтите lõppemise tõttu jäi saali ukse taha mitusada inimest, nagu juhtus näiteks Heijermansi draama «Tulge minu juure kõik, kes te vaevatud ja koormatud olete» etendusel⁴³. Hõredamalt polnud vaatajaid ka neil etendustel, mis toimusid muudes ruumides, näiteks «Estonia» saalis korraldatud teatri-õhtuil. Võib siis küll julgesti öelda, et neil kuuel resp. viiel hooajal vaatas näiteringi etendusi vähemalt kolmkümmend tuhat inimest. Rõhutame, et siin on juttu ainult puht-teatriõhtute publikust. Peoprogrammide raames näiteringi poolt esitatud lühinaljamängude publikut kaasa arvates tõuseb see arv vähemalt viiekümne tuhandeni.

Toome nüüd mõningad paralleelid «Estonia» läbilõiketööst — näiteks hooajal 1910/11.

⁴⁰ «Päevaleht» nr. 34, 1914. a.

⁴¹ Vt. «Tallinna Teataja» nr. 32, 8.(21.) veebr. 1914. a.

⁴² Vrd. «Päevaleht» nr. 201, 31. aug. (13. sept.) 1912, E(duard) W(ilde) (?) artiklit «Eesti teater ja algupärane näitekirjandus».

⁴³ Vt. «Tallinna Teataja» nr. 278, 4.(17.) dets. 1912.

Lutheri rahvamaja näitering 1914. a.

«Estonia» andis sel hooajal 26 lavastusest 101 etendust. Neist oli operette 48 ja draamasid ning komöödiaid 53. Kuigi seda hooaega võib repertuaarilt pidada vana «Estonia» soliidseimaks hooajaks⁴⁴, oli «Estonia» repertuaari üldisest kesisusest samaaegu enam kui ohtrasti juttu⁴⁵. Ent kõneleme mõlema lava sisulisest võrdlusest allpool. Olgu siinkohal juhitud tähelepanu veel ainult sellele, et «Estonia» 53-st sõnalavastusetendusest mängiti eesti autoreid kuuel korral. Sõnalavastuste osas oli siin eesti autorite päralt niisiis 11 protsenti. Pidades aga silmas, et «Estonia» töö kogumahust moodustasid eranditult võõramaised operetid ligemale poole, langeb see «näitaja» kuuele protsendile. Vaadeldaval hooajal oli «Estonia» keskmiseks külastajate arvuks operetietendustel 486, draama- ja komöödiaetendustel 364 inimest. Enam kui seitsmesajale vaatajale läks kuus etendust, vähem kui kahesajale üheksa. Teatrisaal mahutas sealjuures umbes 750 vaatajat.

Et «Estonia» keskmine publik sotsiaalselt sootuks erines Lutheri rahvamaja teatripublikust, seda need arvud muidugi ei tõesta ja see on nendetagi teada. Need arvud näitavad aga kahtlemata seda, et Lutheri rahvamaja näitering oli oma publiku hulgas võrratult populaarsem kui «Estonia» omas. Miks — sellest tuleb juttu allam.

3. Ajakirjanduse suhtumine

Mõni sõna on vaja kõnelda ka sellest, kas ja kuivõrd puudutab näiteringi tegevust tolleaegne ajakirjandus.

Ainsaks vaadeldaval perioodil Tallinnas ilmunud väljaandeks, mis püüdis täita teatriaajakirja kohuseid, oli J. Parmi poolt asutatud nädalaleht «Näitelava». Seda lehte ilmus 1909.—1910. a. mõnisteistkümmend numbrit. Kuigi leht 1910. aasta algul läks Paul Pinna ja Theodor Altermanni kätte, säilitas ta täielikult oma esialgse üsnagi pealiskaudse laadi.

Lutheri rahvamaja näiteringi tegevust mainib «Näitelava» oma kroonikaveerul mitmel korral. Sealjuures aetakse mõningais selliseis märkmeis see näitering segi Tallinna Karskuskuratooriumi omaga. Teisel märgitakse, et «Lutheri rahvamajas olla kaks naljamängukest «Ühe toa üürnikud» ja «Isemeelsus» kaunis lususalt üle näitelava libisenud».

⁴⁴ Sel aastal lavastatakse Shakespeare'i «Othello», Ibseni «Nora» ja «Seltskonna toed», Hauptmanni «Rööpe Bernd», Sudermanni «Soodoma hukatus» ja «Liblikate lahing» jne. Vrd. ka mälestuskoguteoses Theodor Altermanni, lk. 33 jj.

⁴⁵ Vrd. «Päevaleht» nr. 11, 14.(27.) jaan. 1912.: «... Inimese õigus on nutta ja naerda... Kuid inimesed, kes alati nutavad ja alati naeravad, hakkavad mõlemad südame peale. Sellepärast ei meeldi ka «Estonia» teater, et ta nii palju naerab...» Vt. ka «Päevaleht» nr. 35, 1912.

Pikim selline kroonikamärge leidub «Näitelavas» nr. 3, 1910. aastast, kus kõneldakse Heino Anto näidendi «Põud» esietendusest Lutheri rahvamajas 4. aprillil 1910. Märkes räägitakse õieti mitte etendusest, vaid näidendist ja ennustatakse viimasele «läbilöömist».

Vaadeldaval perioodil ilmus Tallinnas kaks kuus korda nädalas väljaantavat eesti lehte — «Päevaleht» ja «Tallinna Teataja».

Peab ütlema, et peale tasu eest avaldatud kuulutuste ignoreerib «Päevaleht» Lutheri rahvamaja näiteringi tegevust peaaegu täiesti. Küll toob ta pikkades artiklites jooksvat informatsiooni «Estonia» lavastustest, seeriakaupa üksikasjalisi kirjeldusi «Osaihisus Estonia» koosolekutest ja pateetilisi üleskutseid uue «Estonia» teatrimaja ehitamise kasuks. On muidugi mõistetav, et neil aastail hoogsalt väikekodanlikust kodanlikuks muutuv «Estonia» leidis endale «Päevalehe» näol innuka ajakirjandusliku mentori. Kogu see «Estonia»-kampaania sünnib tüüpiliselt kodanliku retsepti järgi, millel hilisema «rahvustervikluse» asemel on neil aastail pealkirjaks alles «eesti rahva ühine asi».

Samal ajal kui «Päevaleht» oma «Estonia»-õhinasse, eriti teatri repertuaarivalikust kõneldes, on sunnitud poetama kriitilisi märkusi, samal ajal kui ta Tallinna seltsilavade tegevuse üldse hukka mõistab, ei saa ta aga siiski mööda minna Lutheri rahvamaja näiteringi töö konstateerimisest ja «omast kohast» ka selle tunnustamisest. «Päevaleht» nr. 190, 22. aug. (4. sept.) 1909, kirjutab:

«Kuigi noor Tallinna Eesti teater Eesti seltskonna iseteadmaks muutumise läbi ikka kindlamale alusele nihkub, võib meie seltskonnaelus veel palju niisuguseid varjukülgesid leida, millest ükski teatri sõber vaikides ei tohiks mööda minna. Kui palju asjata jõu kulutust ei ole meie seltside tegewuses märgata? Iga selts katsub omale võimalikult laia tegewusvälja muretseda. Võetakse põhjuskirjasse näitemängu, laulu ja muusika luba sisse, kuid kui palju siis üleüldse ära suudetakse teha, kui iga ringkond ja selts kõigi asjadega tegemist teeb, sellest ei küsita. Nõnda näeme siis, et need näitemänguõhtud, mis väljaspool «Estoniat» senini toime on pandud, milgil tingimusel kunstinõudeid täita ei suuda.

Et niisugune tegewus meie seltskonna maitset rikub, peaks igale mõtlejale selge olema. Sellest seisukohast tuleb niisuguseid õhtuid kui eduwastalisi nähtusi hukka mõista. Niiud kuulub, et eesolew hooaeg selletaoliste teatriseltskondade poolest õige rikkaks ähvardada minna.

Nii tahta kõigepealt Lutheri rahvamaja näitlejate seltskond endises sihis edasi töötada. Kuigi ka tähendatud näitemänguringkond kõigi nimetatud puuduste all kannatab, on temal siiski omast kohast eluõigust. Lutheri rahvamajas käijad on tööliste ringkonnast, kellel harva võimalikuks saab «Estoniasse» pääseda — juba maa kauguse pärast.»

Õeldu osutub muidugi paljus ühekülgseks. Väär on kas või see, et tööliste «Estoniast» eemalejäämise põhjust nähakse mitte «Estonia» kalliduses ja tema põhilises kodanlikkuses, vaid maa kauguses! Õigesti on aga nähtud seda, et Lutheri rahvamaja näitering seltside omadest printsiipiaalselt erines, kuna ta töötas mitte väikekodanlastest ja antvärkidest publiku, vaid puhtal kujul töölistest koosneva vaatajaskonna jaoks.

Spetsiaalselt Lutheri rahvamaja näiteringile pühendatud artikleid leiame sel ajavahemikul «Päevalehes» üheainsa. See käsitleb Julius ja Anette Rossfeldti viieteistkümnenda-aastase lavategevuse juubeli etenust 9. veebruaril 1914, kus mängiti Tširikovi «Juute». Artikkel on avaldatud «Päevalehes» nr. 34, 11. (24.) veebr. 1914, ja kannab pealkirja «Lutheri rahvamajas» ning autorimärki -er. Seal kirjutatakse muuseas:

«Pühapäeval pühitses näitejuht Julius Rossfeldt oma prouaga 15-aastast näitelavalise tegevuse juubelpäeva.

Avar saal oli tungil rahvast täis. Tuntud kahwatanud sõnad eesriidel — «Walgusele — wõidule!» — paistavad täna selgemini silma kui harilikult. Just kui tahaks nad näidata, et see haridustöö, mis h. Rossfeldt oma näiteseltskonnaga kaheksa [õieti kuus] aastat Lutheri rahvamajas on teinud, mitte väike ei ole.

Aastate jooksul on ta püüdnud siin lihtrahvale töid ette kanda, mis harilikult püsiwad paremate draamateatri repertuaaris: Heijermans, Björnsterne [peab olema: Björnson], Leonid Andrejew ei ole Lutheri rahvamajale wõõrad.

Ka tänaseks on juubilarid sügawat wene realelu käsitawa tragöödia E. Tširikowi «Juudid» walinud. Kaks ärapäästwat woolust — sotsialismus, mis kõikidele waewatutele uut elu töötab ja sionismus, mis ainult rõhutat juuta maapealsesse rahuriiki wiib — peawad siin wõitlust.»

Sellega piirdub artikli üldhinnanguline osa. Järgneb juba üksikute näitlejate töö mõnesõnaline iseloomustus «Juutide» lavastuses. Olgu sellest esitatud siin olulisem:

«Rabbi Nachmanis tõi hr. Rossfeldt kõik need iseloomulikud jooned wälja, mis igal inimesel on, kes oma rahwa tulewiku sisse usub. Ta on prohwet, kelle ergutamist ümbrusele igapäew tarwis läheb, kes kõik andeks annab, ainult mitte seda — kui juut oma rahwuse maha salgab.

Nachmanist saab kõige paremini wana kellaparandaja Frenkel, hra Umberg, aru. Ta on küll lastelt uusi õpetusesõnu kuulnud, et kord kõik waewatud ja koormatud wõitluses endi õiguste eest ühineda wõiwad, kuid ta ei usu seda. — Sest kuidas wõib äraneetud ristiinimene, kes juba emarinnast ühes piimaga juutidewihkamist sisse imeb, «juudinäraka» eest wälja astuda. Seda ei suuda tema

arwates isegi niusugune mees, nagu Beresin, rahutuste pärast ülikoolist väljaheidetud wene üliõpilane...

Frenkel on elus juba küllalt raskeid päewi üle elanud... kuid ta ei murdu. Ja niusugusena seisis hr. Umberg oma kohal.

Boruchi osa oli kahjuks wõõrastes kätes. Hr. Assafeldt wõib küll küla wanamehi ja merekarusid hästi mängida, kuid mitte noort

Tširikovi «Juudid» Lutheri rahvamaja laval 11. (24.) veebruaril 1914.

üliõpilast. Selle eest ei jätnud aga Boruchi kolleeg Beresin, hra Null [Rossfeldti poeg, Harald Rossfeldt. Aut.] midagi soowida. Ka [Frenkeli tütre] Leaga, pr. Anto, ja Schloimega, wana Frenkeli sell, hra Komberg, wõib rahule jääda. Olgugi, et esimene reageeris ka seekord, nagu harilikult oma tasase hääle juures weidi nõrgalt ka sisemiste üleelamiste peale, kuna teine uurmaakri sellina wahtewahel ikka seda tuntud noort asjaarmastajat wälja paista laskis. Isersar, wabrikutöölaine, hr. Kiidemann, näitas tõsiselt, et ta uut usku usub.

Kahjuks oli pr. Rossfeldtil sedawõrd wäike osa, et tema kohta head ega halba ütelda ei oska. Hulgal ajal ei ole Lutheri rahwamajas enam nii head kokkumängu olnud kui üleeile. Wist oli seekord proowisid rohkem peetud kui harilikult.

Jubilaridele annetati rohkesti kingitusi... wabriku tööliste, meistrite ja näitelawa kaastegelaste poolt.»

Teine kohalik päevaleht, «Tallinna Teataja», mis alustas ilmumist veebruaris 1910, osutab Lutheri rahvamaja näiteringile suhteliselt hoopis sagedamat tähelepanu. Peale kuulutuste ja jooksvate kroonikamärgete toob «Tallinna Teataja» ajavahemikul veebruarist 1910 kuni veebruarini 1914 kümme mitmesuguse pikkusega kirjutist Lutheri rahvamaja näiteringi üksikuist etendustest. Neile kõigile on põhiliselt iseloomulikud kaks joont: nad arvustavad üksikute näitlejate mõnesuguseid puudusi või lavastaja tehnilisi vääratusi, kuid tunnustavad samal ajal, ja kohati lausa sümpaatiaga, näiteringi tööd kui koguuiritust. Muide asjaolust, et «Tallinna Teataja» oli Lutheri rahvamaja suhtes märksa tähelepanelikum, ei saa teha järeldust, nagu oleks «Tallinna Teataja» olnud sel ajal «Päevalehest» mingil määral progressiivsemaks ajaleheks. Neil aastail «Tallinna Teataja» toimetuses töötanud A. Veiler ja A. Kastru püüdsid tööliste ellu puutuvaist küsimustest kirjutamisega üksnes laiendada oma lehe lugejaskonda. Iseloomustus, mille Jaan Anvelt andis revolutsioonielsete aastate «Teatajale», kehtib täiel määral ka vaadeldava perioodi «Tallinna Teataja» suhtes: «Töölisküsimust puudutas «Teataja»... ainult niipalju, kuipalju seda lugejate-tööliste pärast hädasti vaja oli ja kuipalju vabameelne kodanlus, nimelt selleaegsed katkiste pükste haritlased tööliste nõudmisi õiglasteks pidasid.»^{45a}

«Tallinna Teataja» nr. 42, 5. (17.) aprillist 1910, avaldab kirjutise Heino Anto näidendi «Põud» esietendusest Lutheri rahvamajas. Pärast sisureferaat, milles osutatakse, et kompositsioonilt on teos pigem teatud tüüpidegalerii kui näidend, mis peab kujutama ühistegevuse tekkimist ja arenemist kalurikülas, öeldakse:

«Mis ettekandmisesse puutub, oleme Rossfeldti juhatusel waremalt paremaid ettekandeid näinud ja nendega täiesti rahule jäänud, aga laupäevase kohta ei või seda tõesti mitte ütelda.»

Pärast üksikute osatäitmiste lühidat iseloomustust lõpetatakse kirjutis järgmise otsusega:

«Siia juurde peab aga siiski tähendama, et J. Rossfeldti näite-seltskond, mis asjaarmastajatest koos seisab, peaaegu ainuke dilet-tantide näiteseltskond Tallinnas on, mida waadata võib.»

«Tallinna Teataja» nr. 210, 25. okt. (7. nov.) 1910, kirjutab:

«Möödaläinud sesonil oli Lutheri rahvamajas näitetükkide väljavalik väga õnnestanud, nii et seal talve jooksul õige tõsisid

^{45a} Jaan Anvelt, koguteoses «1905 Eestis», Leningrad, 1926, lk. 46.

ja tuumakaid tükkisid näha sai. Ka tänawu käib näitejuht hr. Rossfeldt sedasama rada...

Üks sarnastest tükkidest, mis näitejuhi kordaläinud wäljawalikust head tunnistust annab, on ka Georg Engeli draama «Süga-wuse kohal» — pühapäewa õhtul kanti see ette.»

Edasi pakub kirjutis lühikese sisureferaadi:

«Tükk kujutab noore õpetaja ja walju usumehe Holmi hinge-lisi üleelamisi, kes kõlbmata elukombete pärast ametist taganda-tud pastor Siwertti asemele ühte Põhjamere ääres liiwaseljandi-kul olewasse kalameeste külasse ametisse tuleb ja seal walju käsusõnast kinnipidamise ja leppimata kohtumõistjana oma kogu-duse hingeelu tahab parandada ja rahwast õndsaks teha. Tema elutööd aga langewad kokku, ja rahwas hakkab kanget käsumeest wihkama. Siis murrawad kange tormi läbi mässama pandud mere-wood tammi, mille noor pastor rannakaitseks laskis ehitada, wesi tõuseb järjeste kõrgemale ja ähwardab kõiki üksikul liiwaseljan-dikul olewas õpetajamajas wiibijaid oma hõlma tõmmata. Surm seisab kõigil silmaes. Wana ametist lahtilastud pastor, kes küll kõlwatute elukombetega aga heasüdamline on, ei kaota meelegend-lust, on rahuline, trööstib teisi ja annab lootust peasemise peale. Usumees pastor Holm aga wäri-seb surma ees ja ei suuda kuidagi selle mõttega leppida, et mõne tunni pärast ajaliku eluga tuleb jumalaga jätta. Waljuks kõlbluskohtunikuks jääb ta aga siiski. Langenud külatüdrukule Stine Rossile, kes just tammi lagunemise eel õpetajamajasse tuli ja sealt ka enam ära ei pääsenud, ei anna Holm tema eksitusi mitte andeks, ehk küll Stine neid lõpuks süda-mest kahetseb. See waljus ajab Stine niikaugele, et ta enese mäs-sawatesse woogudesse heidab. Ja siis märkab Holm wiimaks oma eksitust.»

Üksikute osatäitmiste kohta öeldakse edasi:

«Mängiti üsna hästi. Härrad Umberg (Holm) ja Rossfeldt (Siwert) oliwad mõlemad oma osade sisse tunginud ja suutsiwad karakterlisi kujusid luua. Sedasama peab ka pr. Anto (Stina) kohta ütlema: kahju ainult, et tal diktsioon küllalt selge ei olnud ja nii palju sõnu kaduma läks.

Hr. Assafeldtil (köster) ja pr. Rossfeldtil (Holmi pereemand) oliwad küll enam kõrwalised osad, kuid neid wõib ka igatahes kiit-walt nimetada.»

«Tallinna Teataja» nr. 217, 2. (15.) novembrist 1910, kõneldes sama näidendi teistkordsest ettekandest, kirjutab muuseas:

«Hr. Rossfeldti näiteseltskond on ainus näiteseltskond Tallinnas asjaarmastajate hulgas, keda üldse waadata, wahest isegi heameelega waadata, wõib. Laupäewane ettekanne kinnitas seda arwamist jällegi ja näitas, et Rossfeldt oma truppega ka tõsiste tükkide kallale asuda wõib.»

«Tallinna Teatajas» nr. 235, 23. novembrist (6. dets.) 1910, avaldatud kirjutis R. Skovronneki näidendi «Metsamajas» esitusest, kinnitab taas,

«et J. Rossfeldt oma näiteseltskonnaga mitte üksi ühewaatuslisi naljamängusi üle «laudade ei pruugi weeretada», waid et ta ka tõsisemate tükkide kallale asuda võib.»

Muuseas tehakse siin üks kahtlemata põhjendatud tähelepanek:

«Kokkumäng oli kaunis ladus, kusjuures aga siiski kohe silma puutus, et naisterahwaste jõud J. Rossfeldti truppees kaugelt nõrgemad on kui meesterahwaste omad.»

Kirjutise lõpus öeldakse:

«Ka Lutheri rahwamaja publikum kaswab, sest enam ei ole naermine kõige sügawamates ja põrutawamates kohtades nõnda wali kui waremalt. Kahjuks naerdakse aga weel siiski.»

Siinkohal tuleb lisada, et tänapäeval, kus teatripubliku distsipliini probleemi öieti enam ei olegi, võib selline «tunnustus» tunduda enam kui kummaline. Olgu sellepärast meenutatud, et vaadeldavail aastail oli teatripubliku käitumise küsimus meil veel vägagi terav. Umbes samal ajal kurtis «Päevaleht», et rahvas «Estonias» Ibseni «Nora» etendustel Erna Villmeri suurepärasest mängust hoolimata laginal naeris...⁴⁶

Teatrihooajast 1911/12 ei too «Tallinna Teataja» Lutheri rahwamaja näiteringi kohta ühtki arvustust. Esimene selline ilmub jälle lehes nr. 211, 17. (30.) sept. 1912. Selles puudutatakse hooaja avaõhtut, kus ettekandmisele tulid Alfhild Agrelli kahevaatuslik draama «Päästetud» ja B. Köleri miniatüüdraama «Antje». Kirjutise alguses öeldakse:

«Eila awas ka «Tööliste teater», kui seda nõnda nimetada võib, Lutheri rahwamajas kahe draamaga oma hooaja. Sisse astudes näed kohe, et saalis mõned wäikesed muudatused ette on wõetud: elektri looklampide walgus on kadunud, selle asemel ripuwad pehmed niitlambid kroonlühtrites laest alla — ruum on palju kodusem. Mõne aja kohta näed jälle neid tuttawaid nägusid: ukse wahel pistab piletiwõtja sulle käe pihku, orkestrist naeratawad tuttawad näod wastu.»

Mõlemad etendused saavad selles kirjutises tublisti sarjata ning näib, et mitte päris teenimatult. See tundub seda usutavam, et neid

⁴⁶ «Päevaleht» nr. 1, 1911.

laidetakse ootamatult soojade sõnade taustal, kõneldes rahvamaja orkestrist:

«Suve jooksul on muusikakoori kokkusead nagu näha natukene muutunud — kuid tuum on siiski wana. Omajagu aukartust äratav see koor — mitte just mängu poolest — waid kokkusead: Seal on mehi, kes päewal roostetanud katlakeres neesid paigale panewad, mehi, kes kuuma ahju ees leiba küpsetawad — ja õhtul korraga näed sa neid elektrivalgusel, noodipult ees, pasun kaenlas...»

Viimatitsiteeritud pala kannab autorimärki -er, nagu rida teisigi Lutheri rahvamaja käsitlevaid kirjutisi. Seda tähelepandavam on järgmine näiteringi puudutav artikkel, mis leidub «Tallinna Teatajas» nr. 278, 4. (17.) detsembrist 1912, ning kannab autorimärki A. T. Esiteks väljendub sümpaatia proletaarse näiteringi vastu siin veelgi ilmsemalt. Teiseks, korratakse siin, ja nüüd juba teise autori poolt, mõtet, et Lutheri rahvamaja tõeliselt on juba tööliste teater. Pealkirja all «Näitemänguõhtu Lutheri rahwamajas» kirjutab A. T.:

«Lutheri rahwamaja nimetaks ma heameelega «tööliste teatrigks». Terwe see ümbrus ja õhukond awaldawad kohe uksest sisse astudes teatawal määral mõju. Tõusew päikene näitelawa eesriide peal, tugewalt puhutud marss tööliste koori poolt — kõik see on tõsiste ja karedate nägudega kokkukõlas, kes juttu westes etenduse algust ootawad.

«Töörahwast suudab enamaste ainult operett ja kõige kergem jant «Estoniasse» tõmmata.» Nõnda tõendas hiljuti «Päewaleht». Ja just nagu kiuste kannab Rossfeldti näiteseltskond draamasette ja nähtawasti kiusu pärast on ka saal alati töörahwast tungil täis. Muuga seda enam seletada ei saa, kui «Päewalehe» tõenduski uskuma jääda.

Herman Heijermansi draama «Tulge minu juure kõik, kes te waewatud ja koormatud olete» on üks niisugustest töödest, mida meie juures «sihilikuks» nimetatakse ja sellepärast ilma suurema waewata «seltskonna» jaoks kõlbmatuks tunnistatakse.»

Järgneb kokkuvõte draama sisust:

«Selles draamas põrkab katoliku kiriku õpetus tõsise eluga kokku. Üks noor katoliku preester Nansen wõtab «Jumala ees abielusse astunud» noore Rita, kes minestanult preestri trepi ette maha langenud, oma korterisse, kus Rital laps sünnib. Terwe küla kogudus sattub preestri kuulmata häbematusse ja patu pärast ärewusse. Nanseni hea sõber preester Bronk ei suuda ka sellega leppida, et «seltskonna korra ja kiriku müüride õõnestaja» Nanseni katuse all warju leidis. Ta kaebab piiskopile. Kogudus hakkab Nanseni wastu mässama, wiskab tema maja aknad puruks.

Piiskop laseb Nanseni preestri koha pealt lahti. Rita laps sureb ära, sest et Janetja, kelle kätte laps imetada anti, «wärdja» lehmalauta oli asetanud...

Nansen tahab Ritat kirikule tagasi võita, ta algab tema kallal kihutustööd, kuid asjata. Rita jääb oma sotsialistlikele waadetele kindlaks. Nansen hakkab järelemõtlemale, elab hingelisi põrutusi üle. Ta näeb seda silmakirjalikkust ja alatust, mis teda ümbritsevad. Wiimaks, kui Rita mees sinna tuleb, ütlevad nad Nansenile: «Sa tuled tingimata meie sekka». Nansen ei wasta sõnagi. Ta tahab Bronkiga ära leppida, aga wiimane ei anna talle kätt, sest tõsisel kirikusulased ei kõlba langenud patusele kätt anda. Nansen lahkub oma koha pealt. Sellega lõpeb tükk.»

Lõpuks kommenteeritakse lühidalt üksikute näitlejate mängu:

«Peaosad selles draamas on küllalt rasked ja nõuavad näitlejatelt tubliste jõupingutust. Iseäranis Rita osa, kus hingelised põrutused ühes rõemudega wahelduvad. Maimu Anto elas sagedasti selles osas oma näitlemisele otse kaasa. Iseäranis meeldiw ja kaasakiskuw oli ta armastuse awaldamises looduseilu ja päikese wastu.

Alfons Umberg (preester Nansen) oli oma osas mõjuawaldaw. Tõsised osad näiwad tema käes iseäranis õnnestuma.

Julius Rossfeldt (preester Bronk) oli tüüpilik usumees, kes kirikukuuw taha kõik kitsarinnaluse ja wäikluse kindla rahuga inni katab.

Ka Woldemar Assafeldt paistis oma wõimete poolest silma kiriku kellamehe Laagebiri osa ette kandes. Nõrk oli Heino Anto Dr. Keerti osas. Teistel näitlejatel olid vähemad osad, mis neile wõimalust ei andnud oma wõimist näidata.»

«Tallinna Teataja» nr. 277, 2. (15.) dets. 1913, leidub järgmine mäрге:

«Lutheri rahwamaja näiteseltskond esines pühapäewa õhtul uue tükiga: kanti ette Sandor won Hegedüsi fantastiline kolmejärguline draama «Mõrtsukas». Wõrdlemisi suurem tegelaste arv oli tarwiliseks teinud uusi jõudusid juurde wõtta, kelle wõimine aga nähtawaste liiga wähe on wälja arenenud. Nõnda näituseks kõneles hr. Helmar⁴⁷ sekretäri osas just kui oleks ta raamatust lugenud; nõndasama hrad Pombas ja Treufeld olid puised ja oskamatud. Wanad tegelased selle eest olid täieste oma «sõiduwees» ja mängisid laitmatult. Hra Rossfeldt wiis raske Serbani osa hakatusest lõpuni hooga ja kaasakiskuwalt läbi, nõndasama mängis ka hra Umberg kui Dr. Danieli oma osast täie arusaamisega. Neiu Thomsonil oli küll wäike osa (Clarisse), aga sellepärast suutis ta tähelepanu äratada.

⁴⁷ Helmar oli näiteringlase Repnau poolt kasutatud lavanimi.

Lutheri rahvamaja näitering jaanuaris 1914. Vasakult paremale: istuvad — Männik, Saks, A. Rossfeldt, J. Rossfeldt, Kiidemann; seisavad — Zeitung, ?, ?, Assafeldt, Marie Jürkmann, Maimu Anto, Komberg, Rehe, Umberg, Poljanski (?)

Kui tüki sisu järele otsustada, siis peab jällegi tunnistama, et väljavalik oli õnnestanud.»

«Tallinna Teataja» nr. 32, 8. (21.) veebr. 1914, toob ära pikema kirjutise autorimärgiga A. C.

Pealkirja all: «Anette ja Julius Rossfeldti 15. a. näitelavalise tegevuse puhul» öeldakse muuseas:

«Sellel juubelil, on veel teine tähtsus, millest siin vaikides kuidagi mööda ei tahaks minna. Kui viimase wiie aasta jooksul «K. Lutheri maja» tööliste keskel sagedaste «tööliste teatriks» on nimetama hakatud, saame sellest alles siis aru, kui Julius Rossfeldti tegewust näitejuhina K. Lutheri majas vähe lähemalt tähele panna.

1908. a. astus J. Rossfeldt Lutheri wabrikusse teenistusse ja wõttis ühtlasi näitejuhi kohused enese peale. Selleaegne pidu toimikond, millest töölisel osa wõtsid, otsustas ainult tõsiste näitemängude peale rõhku panna. Sellest ajast algades on J. R. juhatusel ja tööliste otsekohesel kaastegewusel terve rida tööliste waadetele lähedal seiswate paremate kirjanikkude töid ette kandud...

See töö, mis Anette ja Julius Rossfeldt K. Lutheri maja näitelawal teinud, on tõsine kultuuratöö. Iseäranis meie kitsastes ja rohkete tõketega piiratud oludes, kus töötajatel sagedaste jõud raugemas ja hing kinni jäämas, on igasugune kultuuratöö, mis tööliste ridades arusaamist kaswatab, kümnekordselt terwitatud. Töölisel, kes sarnast kultuuratööd hinnata suudawad, mõistawad sellest ka lugu pidada. Öeldagu mis tahes aga idu tööliste teatri tekkimiseks on juuri hakanud ajama! Tarwis ainult edespidist agarat tööd veel ja aeg ei ole kaugel kus tööliste keskel tarwidus oma teatri, oma rahwamaja järele suuremaks kaswab ja tuhanded Eesti töölisel arusaamisega töölistemaja nurgakiwi kindlal käel paigale seadawad.»

Viimase waadeldawas perioodi kuuluwa palana Lutheri rahvamaja näiteringi üle toob «Tallinna Teataja» nr. 34, 11. (24.) veebr. 1914, märke E. Tširikovi «Juutide» esietenduse kohta, sama juubelietenduse kohta, mille käsitlust «Päevalehes» eelpool tsiteeriti. «Tallinna Teataja» kirjutab muuseas:

«Saal oli tungil rahwast täis. Paljud pidid ruumipuudusel tagasi minema. Ettekanne oli hästi läbi töötatud. Huwitaw oli näha, kuidas töölisel oma osadesse olid suutnud tungida ja heade tagajärgedega neid ette kandsid. Hülgawalt kandsid Julius Rossfeldt ja A. Umberg oma osad ette.»

4. Näiteringi ideoloogia ja selle teostamise vahendid

Esimese maailmasõja eelseil aastail oli «Estonia» mõisteks, mis Tallinna jõuduvõtva kodanluse meelest jäägitult ammendas kogu tõelise Tallinna eesti teatri. Sellele teatrile seadis kodanlus ülesandeks, olla kõigile tõestuseks eesti rahva kõrgesti euroopalikust kultuurist. Pole põhjust salata, et «Estonia» tegi palju. Palju nii head kui ka halba. Head, kuivõrd ta tõusis eesti kutselise teatri nurgakiviks, halba, kuivõrd ta suurelt osalt oli ikkagi üksnes kodanluse representatsiooniteatriks.

Tallinna seltside, «Lootuse», «Pandorini», «Lennuki» ja sel ajajärgul ka «Valvaja» lavad teenisid nende seltside ümber koondunud põhiliselt väikekodanlike ringide vajadusi ja väljendasid sedamööda ka viimaste maitset. Nende kultuurilooliselt tähtsusetuks ülesandeks oli «natuke kasvatada ja palju amüseerida». Seltside lavad olid ennekõike Tallinna väikekodanluse lõbustuse paikadeks.

Viimaste kõrval oli Lutheri rahvamaja näitering Tallinna ainukeseks proletaarseks lavakollektiiviks. Eespool esitatud ajalehetšitaatidest on selge, et selles mõttes mõistis tema spetsiifikat ka kaasaegne kodanlik ajakirjandus. Tõsi, näitering oli oma sotsiaalselt koostiselt võibolla kirjuvõitu: tööliste kõrval olid siin esindatud poolprofessionaalsed näitlejad, ametnikud ja literaadid.

Kui me siinkohal kõneleme Lutheri rahvamaja näiteringist kui proletaarset lavakollektiivist, siis tuleb silmas pidada, et peale ta enese ning ta publiku sotsiaalse koostise määras tema proletaaarsuse esmajoones ringi tegevuse ideoloogiline suund.

Nagu öeldud, loodi näitering VSDTP Tallinna Linnakomitee otsusel, kes seadis talle ülesande võidelda kodanlike lavade ideoloogilise mõju vastu töölikonnas. Tuleb küsida, milliste vahenditega ja millise eduga näitering seda ülesannet täitis?

Enne kui näitering võis asuda kaugemaleulatuvate sihtide taotlemisele, pidi ta õpetama töölisi head teatrit mõistma. Publiku õpetamiseks pidi näitering ise õppima. On selge, et tähtsaimaks teguriks mõlemasuunalises töös oli hoolikalt valitud repertuaar. Arusaadavalt seadis näiteringi kunstiline kogenematus ja tehniliste võimaluste piiratus ringi tööle suhteliselt tagasihoidlikud piirid. Õigus oli siiski Karl Menningul, kui ta väitis, et töölisel suudavad mõista paremat teatrikunsti kui seda pakub kodanlik lava⁴⁸. Ajal, kus Mihkel Martna alles

⁴⁸ «Päevaleht» nr. 84, 1910, referaati K. Menningi kõnest «Töölised ja kunst», peetud «Estonias» 11. märtsil 1910.

saksa «Freie Volksbühne't» meie oludes kõrgeks eeskujuks seadis⁴⁰, oli Rossfeldt Lutheri rahvamajas juba tegutsemas kui tõelises tööliste teatris.

Niisiis — üheks ringi töö põhijooneks oli püüd repertuaari tuumakusele. Tõsi, ühevaatuslike naljamängude mängimisega maksis näitering küll ajamaitsele hädavajalikku tribuuti. Selle eest võib aga öelda, et täismetraažilistes lavastustes puudus «rämps» täiesti. Lutheri rahvamajas puudusid nii «Estonia» «Pöörased ööd» kui ka tolleaegseil seltsilavadel säranud dramaturgiapärlid, nagu «Jenoveva», «Tuline silk ja hapu pirakas» või «Loreida, metsakuninga tütar ehk vaimude armastus, Eesti muinaslooline ilunäitus neljas järgus...» Kuivõrd lubasid näiteringi piiratud jõud ja kehtivad tsensuuriolud, püüdis näitering pakkuda kaasaja paremaid ja värskemaid autoreid. Ent sealjuures lähtus ta nende valikul esmajoones sellest, kuivõrd neist oli kasu klassivõitlusele. Näitering eelistas ennekõike probleemdraamasid, aga viimaste seast mitte niivõrd psühholoogilisi, kuivõrd sotsiaalseid. Ja nende hulgas eelistas ta selliseid, kus sotsiaalse probleemi taustal lõi lavale sõnaselgelt sisse neil aastail vägagi riskantne sotsialism.

Ent Lutheri rahvamaja uus kvaliteet ei väljendunud mitte ainult selles, mida siin mängiti. Paljusid vaadeldavad perioodil Lutheri rahvamajas antud tükke mängiti enam-vähem samaaegu ka «Estonias» ja seltside lavadel. Ühiskondliku ülekohtu, rõhujate ja rõhutute igivana probleem tungis ühel või teisel määras kõikidele lavadele, kus sellekohaseid tükke üldse esitati. Küsimuse nael on selles, kuidas sellistele näidenditele lähenes Lutheri näitering ja kuidas tegid seda teised lavakollektiivid.

Me ei kavatse väita, et Lutheri rahvamaja näitering oli oma mängutehniliselt tasemelt «Estonia» omast parem. On aga vaieldamatu, et oma põhilises žanris — sotsiaalses draamas — oli tema mõjujõud «Estonia» omast võrratult tugevam. See tuli sellest, et Lutheri rahvamajas ei olnud neile draamadele antud tõlgendus, nagu kodanlikes teatris, passiivne, kahetsev ja moraliseeriv, vaid oli aktiivne, hukkamõistev ja võitlev. See tuli sellest, et Julius Rossfeldti ja Alfred Umbergi juhtimisel tehti Lutheri rahvamajas järjekindlusest ja ulatuselt eesti teatri ajaloos igatahes esmakordne draamarepertuaari marksistliku lahtimõtestamise katse. Et mitte ainult näiteringi juhid vaid ka valdav enamus tema näitlejaist kās juba olid või peagi kujunesid läbini klassiteadlikeks inimesteks, siis andis nii-

⁴⁰ «Päevaleht» nr. 210, 1913, M(ihkel) M(artna) kirjutist «Kas ja kuidas oleks waba rahwa teater Eestis wõimalik?»

sugune draamarepertuaarile lähenemine terve rea tunnustusväärseid õnnestumisi niihästi kogulavastustes kui ka üksikosade täitmises. Viimast seda enam, et näiteringi kuulus mitmeid silmapaistvalt andekaid lavajõude. Julius Rossfeldti ja Alfred Umbergi poolt loodud positiivsed võitlejatüübid, Anette Rossfeldti hingestatud külanaised ja Julius Rossfeldti ning Voldemar Assafeldti ekspluataatorite-karakterid kuuluvad oma täisverelisuse ja eluläheduse poolest kahtlemata parimate saavutuste hulka eesti omaaegsel laval.

Inimesed, kes Lutheri näiteringi tööle neil aastail kaasa elasid, mäletavad tänapäevani paljusid repliike siin nähtud näidendeist, just kõige võitlevamaid, ja süttivad meenutades, kui võrd südamest neid omal ajal Lutheri lavalt öeldi ja kuidas nad saalis tungisid südameisse. Neil inimestel on alles selgesti meeles Alfred Umbergi suurepärase Geert Heijermansi draamas «Lootus õnnistuse peale». Geert on võitleja, kes iseloomustab oma saatust sõnadega:

«Et õiglases vihas ühel häbematul lurjusel, kes mu pruuti libuks julgus nimetada, paar wigast hammast lahti põrutasin, selle eest, et kirjandust lugesin, mis neile ei sobinud, sain wangirauad.»

Geert viskab laevaomaniku oma toast välja sõnadega:

«Laewal wõid mind käsutada. Aga siin toas olen ma ise kapten.»

Geert vaidleb Bossiga:

«Teie annate palga, mina töö. Muu ei lähe korda meie wahel! Mõistate?»

Boss: Kes annab teile süüa?

Geert: Kes püüab teile merest kalu? Kes mängib oma eluga? Kes jätab oma ema ja naise kerjama? ... Terwest püügist saame meie 25, teie 75 protsenti — meie teeme töö, teie istute mugawalt kodus. Teie laew on ju kindlustatud...⁵⁰

Või meenutagem kas või selliseid repliike Ludwig Fulda tervikuna üsna kompromisslikust «Kadunud paradiisist», repliike vabrikuomaniku ja tema tööliste esindajate vahel:

Frank: ... Meil seisab nuga kardetawalt kaela peal, paruni-herra. Kui teie meid ei usu, siis küsige siin herra Arndtilt (s. o. wabriku meistrit, Autorite märkus).

Kraus: Ei, Franke. Meie peame omad asjad ise läbi wiima. See oleks paha, kui meie wõõra abi peale peaksime lootma.

Bernardi (wabrikuomanik, enese kohta): Nii sugune ei näe mitte mees wälja, kes teid rõhuda ja nülvida tahaks. Kannatage minuga, usaldage mind. Teie asi on kõige paremates kätēs.

Kraus: Weel parem, kui ta meie eneste kätēs on.⁵¹

⁵⁰ Tsitaadid raamatust H. Heijermans, «Lootus õnnistusele», Eestistanud B. Kangermann, Tallinn 1940.

⁵¹ Tsitaadid raamatust L. Fulda, Kadunud paradiis, näitemäng kolmes jär-järgus, Viljandi 1911.

Vastava rõhuga antuina kuulusid sellised repliigid arvukate lavalt kuulnud lausete hulka, millel sel ajal oli otseste poliitiliste loosungite toime.

Proletaarse näitekirjarduse puudumise ja kehtivate tsensuuriolude tõttu sai näitering muidugi mängida ainult seda, mida mängiti ka kodanlikes teatris. Ent valides sellest repertuaarist võimalust mööda progressiivseima, püüdis ta ka seda viimast avada uudsel viisil. Samal ajal kui kodanlikud lavad püüdsid retušeerida ühiskondlike vastuolude probleemi, samal ajal kui autoridki sageli andsid sellele probleemile üksnes kõrvalise tähtsuse ja pakkusid sellele lepitavaid lahendusretsepte, püüdis Lutheri näitering mõtestada neidsamu näidendeid just sotsiaalsete probleemide teritatud esiletõstmisega. Selle tõttu said siin kodanlike lavade samaaegsete esitustega võrreldes uue värvi ja kõla-jõu mitte ainult niisugused lavateosed nagu Heijermansi «Seitsmes käsk» või Fulda «Kaotatud paradisi».

Lõpuks saavutas Lutheri näitering oma mõjujõu muidugi selle tõttu, et siin töölistest lavakollektiiv mängis töölistest publikule, et siin lava ja saali kokkukuuluvus oli terviklikum kui üheski teises teatris — et Lutheri rahvamaja vaatajaskond vajas ja ootas nimelt niisugust näidendite lahtimõtestamist, nagu talles siin pakuti.

Nagu eelpool juba öeldi, oli näiteks Max Halbe draama «Jõgi», mis Lutheri laval läks «Vooluse» nime all, puhtakujuline perekonnadraama. Asja naelaks on siin vendade konflikt isa pärandi ümber: vanem vend on kõrvaldanud surnud isa viimase testamendi ja sellega eemaldanud kaks nooremat venda isa Wisla-äärse maaomandi pärimisest. Tekkivate kahtluspingete ja pettuse paljastumise taustal toimub samaaegne jääminek jõel, mis ähvardab purustada kaitsetammi ja uputada tegevuspaigaks oleva mõisa.

Näidendi sõlm, pärandustüli, pakub mõtlevale vaatajale juba ise ainet juurdlemiseks «püha eraomandi» mõjust inimloomustele — kuigi autor on mingist eraomandi või kodanliku pärimisõiguse kriitikast lõpmatu kaugel. Ent sihiteadliku lavastaja käes pidi perekonnadraama mõneti sümboolne taust — jäämineku purustav stiihia — paratamatult omandama ühiskondliku ja nimelt üliselgesti revolutsioonilise kõlavuse. Kujuteldagu Lutheri laval kas või selliseid replike tollest näidendist — unustamata sealjuures, et nad kõlasid 1911. aasta ängistavas õhus ning et nende taga hõõgus Julius Rossfeldti lavastajaning võitlejateha⁵²:

⁵² Tsitaadid raamatust Max Halbe, Jääminek (Jõgi), kolmevaatuslik draama. Tõlkinud Heino Anto, Tallinn 1927. Oigu siin juhitud tähelepanu sellele, et Halbe draamale «Strom» (Jõgi) on siin nähtavasti tõlkija eksituse tõttu pandud ülapeakirjaks sama autori hoopis teise draama («Eisgang») nimetus.

Ulrichs: Ma ütlen ikka, jõel on aega küllalt. Võib kaua kesta, enne kui ta tuleb. Aga ta tuleb kord! Ja mida kauem ta viibib, seda kindlamini ta tuleb. See on minu arvamine.

Proua Doorn: Tahetakse ju teda reguleerida?

Ulrichs (naerab): Jõge reguleerida? Või see kurivaim kuulab, kas teda reguleeritakse või mitte. Ta teeb, mis tema tahab! Noh, mul ükstapuha! Eks ole tõsi, Jakob? Meile mõlemile on see ükstapuha! Meil pole midagi kaotada, nii või teisiti.

Heinrich (võttes peast mütsi puistab kuube): Tere, Renate! Kuuled sa, kuidas torm möllab?!

Renate: Ma armastan väga, kui väljas nii mühab ja hulub. Ma mõtlen siis, ilmas peab midagi muutuma.

Peeter: Mis teeb jõgi?

Jakob: See lamab ja luurab!

Peeter: Jää ei liigu veel?

Jakob: Aeg-ajalt kostab jää seest praksumist. Siis on kõik jälle vaikne.

Peeter: Need on esimesed märgid...

Ulrichs: Mis sünnib jõega, kui ta aeg täis on?

Heinrich: Te tahate öelda, et jää hakkab liikuma?

Ulrichs: Nii, mehikene, jää hakkab liikuma! Ta võib olla veel ei tea kui kõva, aga kui ta tund on tulnud, hakkab ta liikuma. Ja mulle näib, et see tund on varsti käes.

Renate (kibedusega): Usud sa nii kindlasti oma õnne sisse?

Heinrich: Tingimata, Renate! Seda peab iga võitleja. Kes võita tahab, peab vankumatult oma õnnetähe peale lootma.

Ulrichs: (Peetrile, tõusva vihaga): Sa ei tarvitse mulle mu natukest sööki ning jooki ja katusekambrit ette heita. Seda pole ma tõesti mitte kingituseks saanud. Kellele olen ma varahommikust hilja õhtuni rühkinud? Kelle pärast on mu liikmed kanged ja mu sooned paistes? ... Vasta mulle, mehike? (On Peetri ette astunud, vaatab talle vaenulikult otsa). Noh, sa ei ütle midagi? Sa arvad, et sina oled härra ja mina sulane. Pane tähele, inimeselaps! Ka mulle ei ole kätki juures lauldud, et mind kord kerjuse puusärgis hauda kantakse. Ja kus sina kord oma otsa leiad, seda sa praegu ei tea. Võib olla hoopis mujal, kui ise arvad.

Vahendite hulgas, millega Lutheri lava püüdis teatrit töölistele lähendada, ei tohi unustada ka teatripiletite hinda. «Estonias» maksid

odavaimad piletid harilikult kolmkümmend kopikat, kallimate hind ulatus aga mõnikord koguni kahe rublani. Seevastu Lutheri rahvamajas maksid parimad kohad nelikümmend kuni viiskümmend kopikat, odavaimad kaksikümmend kopikat. Sageli kasutati siin aga nummerdamata kohtade süsteemi hinnasoodustustega vabriku enda töölistele: meeskodanikele väljastpoolt vabriku kollektiivi maksis pilet viiskümmend, meeskodanikele vabriku kollektiivist ja naiskodanikele väljastpoolt kolmkümmend viis; naiskodanikele vabriku kollektiivist aga kaksikümmend kopikat. Paljudel etendustel oli numeeritud ainult osa kohti, mis maksid siis nelikümmend kopikat. Numeerimata kohad maksid sel juhul samale kolmele vaatajate kategooriale vastavalt kolmkümmend, kaksikümmend ja kaksteist kopikat⁵³.

Eespool oli juttu sellest, et vaadeldaval perioodil külastas Lutheri rahvamaja näiteringi teatriõhtuid küll umbes kolmkümmend tuhat vaatajat. Suure osa sellest külastajate koguarvust moodustas muidugi nii-öelda korduv ja varsti alatiseks muutunud publik Lutheri vabriku enda tööliste hulgast. Veelgi laiemal kõlapinnal saavutamiseks viis aga näitering varsti oma tegevuse ka Lutheri rahvamajast välja. Rööbiti repertuaariloeteluga mainiti eespool ka etenduspaiku ja vastavaid teatriõhtuid korraldanud organisatsioonid. On iseloomulik, et kaheks organisatsiooniks, kelle teatrikunstilise «šefina» näitering väljaspool rahvamaja toimunud etendustel peamiselt esines, olid nimelt Tallinna Treialite Selts ja Tallinna Eesti Käsitööliste Avitamise Selts. Neist oli esimene, küll väikesearvulise liikmeskonnaga organisatsioon, üks poliitiliselt küpsemaid ja selle tõttu suutlikumaid mõistma näiteringi ideoloogilisi taotlusi. Teine sisaldas oma liikmeskonnas selleaegsete töölisorganisatsioonidega võrreldes vahest kõige enam väikekodanlikke elemente, oli aga oma rohkem kui tuhande liikmega üheks suuremaks Tallinna eesti seltsiks. Igatahes kuulus ta nende organisatsioonide hulka, kes keeldusid toetamast uue «Estonia» teatrimaja ehitust kui kodanlikku üritust.

Lavakollektiivi töö edukuse väliseks mõõdupuuks on mõistagi kollektiivi populaarsus. Kõigest eespool öeldust tohiks olla selge, et see Lutheri näiteringi puhul — arvestades näiteringi töötingimusi — oli maksimaalne. Publiku suhtumise iseloomustuseks ei tarvitse vist siin enam meenutada ajalehtede õpetlikke noomitusi Lutheri teatrirahvale,

⁵³ Teatripiletite hind mängis mõistagi suurt osa mitte ainult töölispubliku hulgas Lutheri rahvamajas, vaid isegi märgatavalt rahakama teatrirahvaga «Estonias». «Päevaleht» nr. 12, 1914. a., kirjutab: «Rublast kallimate piletite ostjaid on isegi esietenduste ajal kõigest mõnikümmend, kuna teatriskäijate suur enamus alati allarublalisi platsisid tarvitab.»

et «metsik plaksutamine kurbmängu järele koguni sündmata on»⁵⁴.

Lavakollektiivi populaarsus omakorda sõltub ennekõike sellest, mil määral tema ideoloogia vastab publiku enamuse vajadustele. Nimelt selle tõttu saigi Lutheri näitering kujuneda, nagu eespool juba öeldi, oma publiku hulgas populaarsemaks kui oli «Estonia» teater oma vaatajaskonnas. Lutheri teatripublik oli sotsiaalselt sootuks ühtlasem kui «Estonia» selleaegne külastajaskond. Lutheri rahvamajas käisid töölised, küll individuaalselt erinevad oma poliitiliselt küpsuselt ja kunsti mõistmise tasemelt, kuid põhiliste klassitunnuste poolest ühtsed. Enamuse vajadused olid siin väga suurel määral kõikide omad. «Estonia» publiku põhimassi moodustasid aga neil aastail kiiresti diferentseeruv linnakodanlus ja intelligents. See oli mitmet tüüpi Westmannide ja Sandrite kirju galerii, mis Piibelehtede kaudu ulatus proletariaadi väikekodanlustuva servani välja. Sellise teatrirahva puhul oli paratamatu, et see, mis ühtele meeldis, jättis teised külmaks.

Kirjeldades «Estonia» uue teatrimaja avamise pidustusi 1913. a., avaldas «Postimees» imestust, et maaelanikud seal väga hõredalt esindatud olid, hoopis hõredamalt kui «Postimehe» arvates «Vanemuise» uue hoone avamisel 1906. a. Seda «Postimehe» väidet kommenteerides teeb «Tallinna Teataja» nr. 197, 30. aug. (12. sept.) 1913, vägagi silmapaistva tähelepaneku:

«Asi on selles, et meie seltskond viimasel ajal ikka enam ja enam laguneb, erineb, differentseerib, nii et üleüldised aated nagu rahvateatri mõte jne. kaugeltki veel ei jõua seda loodusjõulikkude lagunemist üles kaaluda. Kui maa juba aastate eest «Vanemuise» avamisel mitte kogu oma rahva vaid ainult taluperemeeste poolt esitatud oli, pole see muud kui asjade paratamata edenemine, et praegu Tallinnas ka taluperemeeste ja linnakodanikkude wahel erinemist tundub.»

Jääb üle ainult lisada, et «erinemist tundus» sel ajal väga teravalt ka juba linnakodanluse enda ridades. Seevastu Lutheri näiteringi publik, kes kuulus proletariaadi klassiteadlikku ossa, püsis ideoloogiliselt homogeensena. Võitlus vähemlike ja sotslike elementide vastu näiteringi ümber koondub publikus seisis alles ees. See kerkis esile näiteringi tegevuse edaspidisel laienemisel ja tuleb sedamööda vaatlemisele meie märkmete järgmistes osades.

Näiteringi tööle vaadeldud perioodil on võimalik õiget hinnangut anda ainult siis, kui lakkamatult peetakse silmas neid takistusi, mida

⁵⁴ «Tallinna Teataja» nr. 277, 2.(15.) det. 1913.

tema teele veeretaskid mitmesugused ametlikud ja ebaametlikud võimud. Aastail 1910—14 näiteks karistati J. Rossfeldti administratiivkorras politseimeistri poolt kahel puhul rahatrahviga — tsensuurinormide rikumise eest Lutheri rahvamaja laval⁵⁵.

Peale otseselt näiteringisse puutuvate sündmuste olid ringi tööõhkkonnale karaktersead ka Lutheri tööliste korduvad streigivõitlused vaadeldud aastail. Pärast revolutsioonaaastate kõrglainet ja 1909.—10. a. madalseisu näitas streigiliikumise hoog 1912. aastal, Leena sündmuste tagajärjel, järsku tõusu.

1912. aasta kevadel toimub ka suurim vaadeldava perioodi streik Lutheri vabrikus. Mõned «Tallinna Teatajas» streigi kohta avaldatud read iseloomustavad suurepäraselt vabrikus tol ajal valitsenud meeleolusid. «Tallinna Teataja» nr. 65, 15. (28.) märtsist 1912, kirjutab:

«Kesknädalal streikisiwad juba umbes 300 töolist (kastijaoskond) 20% võrra palgakõrgendust nõudes. Läbirääkimistel on siamaani ainult niipalju tagajärge olnud, et wanematele töölistele, kes kauemat aega wabrikus tööd on teinud, 10 kopikat päewa kohta juure panna lubati...

Neljapäewa hommikul ühinesiwad streikijatega ka umbes 100 töolist kartongijaoskonnast, wabriku ülemusele tükitööhindade kõrgendamise nõudmist ette pannes. Mõned jaoskonnad tegiwad, et neid streikijatest lahutada, lukus uste taga tööd. Meeleolu üle wabriku on õige arew. Ahjukütjatel ja ühel osal hoowitöölistel on ilma streigita palka kõrgendatud...

Kui mujal streik ilma politseita, rahulikult läbi läheb, wabrikuwalitsus surweabinõudest eemale hoiab, nagu «Dwigatelis», siis nüeme meie Lutheri juures nüüd just wastupidist: kesknädalal oli ühe saadiku korteris juba läbiotsimine, nõudmiskirjade alal kirjutajad kutsuti shandarmiwalitsusesse, ratsalinnawahid kihutawad mööda Pärnu maanteed edasi tagasi, jalalinnawahid ei luba üksikuid töölisi kõnniteedel seisatama jääda, kuna wabriku oma politsei, pristawi-abi Friedega eesotsas, tööliste wäljakäigu kohtasid mööda lendlehti otsides ringi käib.»

«Päevaleht» nr. 62 samast aastast teatab, et Lutheri streigist võtab osa 700 kuni 800 töolist.

Kõneldes näiteringi ideoloogiast ja selle teostamise vahendeist, ei saa mööduda näiteringi tegevuse sellest osast, mis ei avaldunud vahetult laval.

Peale ideoloogilise võitlusülesande oli näitering saanud VSDTP Tallinna Linnakomiteelt veel teise: varustada teatriõhtuult laekuvatest summadest partei linna- ja vabriku-

⁵⁵ Rossfeldti Autobiograafia.

komiteed ning toetada poliitilistel põhjustel represseeritavaid töölisi⁵⁶.

On selge, et kirjeldatud olustikus oli selle ülesande täitmine küllaltki raske, sest näiteringi «finantsrežiimi» tikkus kontrollima mitte üksnes vabrikuvallitsus, vaid ka politsei. Ometi leiti nii summasid kui ka teid sellegi ülesande täitmiseks. Selleks korraldati etendusi väljaspool rahvamaja, esineti valenimede all jne. Lutheri rahvamaja näiteringi pidutoimkonna sellelaadiline finantstegevus elavnes eriti 1912. aasta kevadel, kui uuesti võttis hoogu tööliste väljasaatmine niihästi värskete poliitiliste pattude pärast kui ka arveteõiendusena varemate aegade eest. Nii oli kord politsei saanud andmeid, et näiteringi tulu kasutatakse «kahtlaseks» otstarbeks. Järjekordse etenduse puhul ilmusid politseiametnikud kontrollima näiteringi kassat. Kassa ülelugemisel selgus, et seal leiduv summa tunduvalt ületas esitada olevate pileti-kontsude hinna... Olukorra päästis näiteringlane Liik, seletades, et tema oli juba enne pileтите müügi algust andnud kassasse vahetusrahaks vastava summa oma isiklikku raha, mida just tuligi tagasi nõudma...

Sellised lisasummad kassas olid näiteringi etendustel sagedaseks nähtuseks. Töölistest teatripublik teadis laekuvate piletirahade otstarvet ja pileтите eest maksti enamasti ikka rohkem kui oli nende ametlik hind.⁵⁷

Kokkuvõttena näiteringi tööst vaadeldud perioodil olgu siin alla kriipsutatud tema sisuline põhisaavutus — fakt, et rajati silmapaistvalt võimekas proletaarne lavakollektiiv, millele ei tarvitse otsida ajaloolist paika ega nimetust hilisemate uurijate püüdlikkus — fakt, et rajati see, millele enam kui neljakümne aasta eest leidsid nime töölistes ise — tööliste teater.

Selle teatri juhti saab praegu olemasolevail andmeil iseloomustada ainult kõige üldisemais joontes:

Julius Rossfeldti välistest, füüsilistest eeldustest tuleb kõigepealt toonitada imposantset kasvu. Ta oli üle 180 sm pikk ja silmapaistvalt hea kujuga.

Tavaliselt on igal näitlejal tema väliste eelduste hulgas mõni, mille eripära ja niioelda kõitvus on talle eriliselt omane. On näitlejaid silmapaistvalt meeldiva välimusega, öeldakse, et ka sugestiivse pilguga, tugevate hääleliste eeldustega jne. Rossfeldt kuulus kahtlemata nimelt viimaste hulka. Tal oli haruldaselt tugev hää. Kaasaegsed, kellel on olnud ohtrasti juhust hilisemate võrdluste tegemiseks, kinnitavad, et

⁵⁶ Vt. Julius Rossfeldti Autobiograafia.

⁵⁷ Rosalie Tomsoni andmeil.

küllap vist kõige jõulisem hääل meie draamalavadel üldse. Eraelus tarvitas ta seda külluslikku häälematerjali teinekord lausa pillavalt. Valjusti kõnelemine oli talle nii omane, et — kuigi ta abielu oli üpris kooskõlaline — korterinaabrid kahetsesid tagaselja ta naist, kelle mees, nagu läbi seinte kuuldus, kodus aina riidlewat... Laval seevastu osutus, et Rossfeldti hääл oli ka äärmiselt moduleeruv. Kuigi ta oma häälelist jõudu tundes pani selle sobivais paigus täiel määral mängu, ei lasknud ta kuulajais kunagi tekkida kahtlust selles, et taktiküllane piirintunne seda häält alati valitses.

Et Rossfeldt inimesena oli esmajoones võitlejanatuur, siis on selge, et nimelt võitlejakujud ka tema lavalises kehastuses kõige paremini õnnestusid. Tema parimaks saavutuseks Lutheri rahvamajas mängitud repertuaaris tuleb pidada rabi Nachmani osa Tširikovi «Juutides».

On kindel, et Rossfeldtil õnnestus kõige paremini see, mis isegi meie tänapäeva teatreis paraku tihti ebaõnnestub — positiivse kangelase kuju. Millega seda seletada?

Isiklike mälestuste põhjal Rossfeldtist kui näitlejast ja lavastajast tundub see seletuvat kõigepealt järgmisega: võideldes laval printsiibi eest, hoidus Rossfeldt printsiibistamast inimesi ja püüdis inimlikustada printsiipe. Rossfeldt, kellele ta tookordsete võitlusülesannete lahendamisel vähema vastupanu tee, tee deklaratiivsete skeemide juurde, oleks olnud sootuks vabandatavam kui tänapäeval meile, vältis seda teed piinlikult. Ta püüdis alati näha ja näidata põhimõtteid kandvate inimeste inimlikku mitmekülgust. Ta ei puhunud inimestest ideedega hinge välja, vaid puhus ideedele sisse kujutatavate inimeste hinge.

Mõni sõna Rossfeldtist-lavastajast. Paraku pole säilinud mingeid kirjalikke materjale, millede kaudu oleks võimalik heita pilku Rossfeldti kui lavastaja «köögisaladustesse». Ka suulised mälestused tema tööst lavastuste ettevalmistamisel, näitlejate juhendamisel, proovidel, üksikasjalisemad mälestused kogu kulissidetagusest tööõhkkonnast Rossfeldti laval esialgu peaaegu puuduvad. Seda üldist õhkkonda saab praegu iseloomustada ehk ainult ühe asjaosalise sõnadega: «Oldi seltsimehed ja tehti kuradimoodi tööd!» Võiks mainida ainult veel ühte meeldeajäänud üksikasja, mis võib-olla ongi omal viisil põhiline: kui näitleja läks Rossfeldti juurde ja küsis, mida tuleb antud rollis teha, siis ütles Rossfeldt: «Tuleb mitte teha, vaid olla. Hakka pihta sellest, et istud maha ja mõtled järele, kus sa antud tegelesena võiksid olla sündinud. Mõtle järele, missugustes tingimustes sa antud tegelasena oled elanud oma elu — lavale astumise minutini.»

Ümberkehastumise ja koguni kõigi sotsiaalsete juurteni ulatuva

ümberkehastumise nõue oli sel ajal kahtlemata suur lavastuslik saavutus.

Jääb üle lisada, et kuigi Rossfeldt ise, Umberg ja mõned teised oma näitlejalikelt võimeilt tunduvalt ületasid Lutheri lavakollektiivi keskmise taseme ja sellega eeldused staarisüsteemi tekkimiseks ei puudunud, puudusid sellest süsteemist endast rahvamajas ometi pisimadki jäljed. Võimalikult orgaaniline ansamblimäng oli üks Rossfeldti kui lavastaja põhilisi nõudeid.

Me toome ehk Rossfeldti kui inimese meie kaasajale ligemale, kui ütleme mõne sõna Rossfeldti kodusest õhkkonnast.

Rossfeldtide korter Tallinnas Lutheri vabriku vastas, Jaaksoni majas, koosnes kolmest toast, millel olid valged värvimata põrandad. Need põrandad — nagu üldse kogu vajaliku töö perekonnas — hoidis korras Anette Rossfeldt, sest keegi teine ei suutnud neid nii valgeks küürida, nagu nad pidid olema. Huumorit jätkus Anette Rossfeldtil alati:

«Millal sa neid põrandaid küürid?»

«Streikide ja proovide vaheajal.»

«Täidesaatev võim» ses kuueliikmelises perekonnas oli Anette Rossfeldt. Peale kõige leidis ta veel aega teha oivalist näputööd, mille eest Tallinna näituselt tõi koju hõbemedali.

Ent põhiliselt olid mõlemad Rossfeldtid siiski kõigepealt entusiastlikud näitlejad. Nõnda olid teatri- ja kunsti huvid siin juba nagu perekondlikuks traditsiooniks.

Lahutamatuks osaks Rossfeldtidest oli elav kirjanduse — Julius Rossfeldtil just draamakirjanduse — harrastus. Julius Rossfeldti lemmikautoreiks olid eriti Ibsen ja Sudermann, viimase teostest ennekõike «Liblikate lahing». Mõlemad Rossfeldtid olid ühtlasi suured muusikasõbrad. Peale selle tegid kodus muusikat ka nende mõlemad tütre, poeg Harri ja kasupoeg Leo. Nende korteris toimusid sageli päris kodused kontserdid laste ja nende koolikaaslaste osavõtul. Lapsed korraldasid koduseid näitemängu- ja deklamatsiooniõhtuid. Programmid olid oma joonistatud. Lapsed hakkasid aga varakult kaasa mängima ka tõelises teatris. Poeg Harri oli kolmeaastane, kui ta juba «debüteeris» Lutheri laval, mängides kaasa «Passionarias». Pidevalt mängis kaasa tütar Leida. Ja kui eespool tarvitati sellist pretensioonikat sõna nagu «perekondlik teatritraditsioon», siis küllaltki tõhusa alusega: Moskvas, Obrastsovi nukuteatris mängib praegu kolm Rossfeldti perekonnaliiget, tütre tütar kaasa arvatud.

Meie, nõukogude inimeste traditsioonid on võitlustraditsioonid. Meil on oma kindlad põhimõtted ja need järjest rikastuvad ajaloo käigus. Traditsioonide kandjateks on inimesed. Sellepärast ei ole meile vaja abstraktseid arutlusi möödunud päevist, vaid aktiivset kasvatustööd — suurepärase elavate faktide kaasabil, kasvatustööd, mis annab reaalseid tagajärgi täna.

Mineviku silmapaistvate tegelaste hindamisel pole me tihti kuigi tagasihoidlikud sõnadega, nagu: sütitav, tulihingeline, ammendamatu energiaga ja leppimatult printsiipaalne... Aga mida õigemad need sõnad iseloomustatava puhul on, seda enam tunned nende rittaladumisel, kuidas nende taha nagu külma helgiga võõbakorra alla kaovad liha, veri ja säde — kaob suurepärase elav inimene. Siis kerkib nagu vajadus mingite uute, elavamate sõnade järele. Just sellist vajadust tuntakse ka Rossfeldtidest kõneldes. Me tahaksime veendunud olla, et Rossfeldtide monograafia kirjutamise ülesanne varem-hiljem püstitatakse ja teostatakse. Tõelise ja kõigekülgse hinnangu saab neile anda alles seal. Kuid on võimatu juba praegu jätta alla kriipsutamata kõige olulisemat:

Rossfeldt oli meie esimene näitleja-kommunist.

Rossfeldt oli meie esimene lavastaja-kommunist.

Rossfeldt oli meie tõeliselt proletaarse teatri looja.

SISUKORD

<i>Eessõnaks</i>	3
----------------------------	---

I peatükk

Tallinna tööliskond ja lava enne ja pärast 1905. a. revolutsiooni	5
---	---

II peatükk

Teater Lutheri rahvamajas

1. Üldisi märkmeid	10
2. Repertuaar ja publik	23
3. Ajakirjanduse suhtumine	32
4. Näüteringi ideoloogia ja selle teostamise vahendid	43

Kaaneekujundus: U. Martin

Toimetaja: U. Lumet

Tehniline toimetaja: A. Heintare

Ladumisele antud 18. IX 1957. Trükkimisele
antud 11. X 1957. Trükipoognaid 3,5. Arvutus-
poognaid 3,49. Trükiarv 1500. MB-07176. Tell.
nr. 5784. Tr. «Kommunist», Tallinn,
Pikk tn. 2.

★

На эстонском языке

А. Ваарман — Я. Кросс

ИЗ ИСТОРИИ ТАЛЛИНСКОГО
ПРОЛЕТАРСКОГО ТЕАТРА I.

Hind rubl. 3.—

HIND 3 RBL.

A-21798

11

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00382405 1